

नेपाल सरकार

शहरी विकास मन्त्रालय

राष्ट्रिय शहरी नीति, २०८१

(National Urban Policy, 2024)

२०८१

विषय सूची

१.	पृष्ठभूमि.....	१
२.	विगतका प्रयास.....	२
३.	वर्तमान अवस्था.....	३
४.	समस्या, चुनौती र अवसर.....	४
५.	नयाँ नीति तर्जुमाको आवश्यकता	६
६.	दूरदृष्टि.....	७
७.	लक्ष्य.....	७
८.	उद्देश्य	७
९.	नीति	७
१०.	रणनीति.....	८
११.	कार्यनीति.....	९
१२.	नीति कार्यान्वयनको जिम्मेवारी.....	१८
१३.	संस्थागत व्यवस्था.....	२०
१४.	आर्थिक पक्ष	२१
१५.	कानूनी व्यवस्था	२१
१६.	अनुगमन तथा मूल्याङ्कन.....	२१
१७.	नीति कार्यान्वयनको जोखिम र न्यूनीकरणका उपायहरू	२२
१८.	खारेजी र बचाउ.....	२३
१९.	अनुसूचीहरू	२३

राष्ट्रिय शहरी नीति, २०८१

१. पृष्ठभूमि

सघन जनघनत्व र गैहकृषि आर्थिक क्रियाकलापको बाहुल्य भएको स्तरीय सेवा सुविधा प्रवाह गर्न सक्ने वस्तीको उच्चतम रूप शहर हो। शहरले मानिसलाई बसोबास गर्न, काम गर्न र मनोरञ्जन प्राप्त गर्न स्थान दिन्छ। शहरमा मानिसका जन्मदेखि मृत्युसम्मका आधारभूत आवश्यकताहरू परिपूर्ति गर्नसक्ने पूर्वाधारको उपलब्धता हुनुपर्दछ। शहर मानव सभ्यता र विकासको मानकको रूपमा रहिआएको छ। पूर्वाधार विकास, आर्थिक क्रियाकलाप, औद्योगीकरण र बसाइँसराइ लगायतका शहरी विकासका प्रमुख संवाहकहरूको वृद्धिसँगै शहरीकरण बढ्दै गएको छ। व्यवस्थित शहरका लागि उचित भूउपयोग, सुव्यवस्थित निर्मित क्षेत्र र सहज आवागमन प्रणालीलाई तीन मुख्य अवयवका रूपमा लिइन्छ। ग्रामीण विकासको तुलनामा शहरी विकास बहुआयामिक विषय भएकोले शहरी विकासमा धेरैवटा निकायहरूबिचको नीतिगत सामञ्जस्यता, विज्ञता, समन्वय र कार्यात्मक अन्तरआबद्धता आवश्यक रहन्छ।

राष्ट्रिय शहरी नीति, २०६४ ले कम्तीमा पाँच हजार जनसङ्ख्या, १० व्यक्ति प्रति हेक्टर जनघनत्व, १० वर्षभन्दा माथिका कुल जनसङ्ख्या (विद्यार्थी बाहेक) मध्ये कम्तीमा ५० प्रतिशत औद्योगिक, व्यापारिक तथा अन्य सेवाजस्ता गैर कृषि क्षेत्रका क्रियाकलापमा आबद्ध रहेको र क्रमबद्ध रूपमा भौतिक विकास एवम् विस्तार भएको वस्तीलाई शहर (Urban Area) मानेको थियो भने, कानूनबमोजिम घोषणा गरिएको शहरी क्षेत्र र त्यसको व्यवस्थापन सम्बन्धी संरचनालाई नगरपालिका (Municipality) परिभाषित गरेको थियो। विभिन्न राष्ट्रहरूमा शहरको परिभाषा फरक फरक भएको सन्दर्भमा संयुक्त राष्ट्र सङ्घ आर्थिक तथा सामाजिक परिषद् (UN-ECOSOC) ले विश्वव्यापी रूपमा शहरलाई परिभाषित गर्ने क्रममा लिइएको आधार अनुसार शहरीकरणको श्रेणीगत वर्गीकरण (Degree of Urbanization- DEGURBA) ले ५०,००० जनसङ्ख्या तथा न्यूनतम १५०० प्रति वर्ग कि.मी. जनघनत्व भएकोलाई शहरी केन्द्र, तथा ३००० जनसङ्ख्या तथा न्यूनतम ३०० देखि १५०० प्रति वर्ग कि.मी. जनघनत्व भएकोलाई अर्ध-शहरी केन्द्र मानेको छ।

शहरीकरण ग्रामीण वस्तीको रूपान्तरण, शहरको स्थापना र विस्तारको प्रक्रिया हो। नेपालको वर्तमान सामाजिक, आर्थिक, राजनैतिक परिवेशका कारण गाउँ वस्तीहरूबाट अत्यधिक बाह्य बसाइँसराइका कारण तीव्र शहरीकरण भइरहेको हुँदा यसको समूचित व्यवस्थापन गर्न आवश्यक भएको छ। अन्तर निर्भरतामा रहेका पृष्ठप्रदेशका भूभाग, बजार केन्द्र, साना शहर, मझौला शहर लगायत ठूला शहरी आर्थिक केन्द्र समेटिएको समग्र शहरी प्रणालीको योजना, विकास र व्यवस्थापन यस सन्दर्भमा महत्वपूर्ण हुन्छ।

२. विगतका प्रयास

सप्तरी जिल्लाको हनुमाननगरका बासिन्दालाई पुनर्स्थापना गराउन सन् १९३८ मा राजविराजबाट आधुनिक वस्ती विकास योजनाको अभ्यास नेपालमा शुरू भएको थियो। सन् १९६० को दशकमा रणनीतिक रूपमा हिमाल र पहाडमा प्राकृतिक प्रकोपबाट विस्थापित परिवारहरूलाई तराईको समथर मैदानमा बसाइँसराइको क्रममा थप योजनाबद्ध वस्ती विकासको प्रयास भएको देखिन्छ। सन् १९६९ मा तर्जुमा गरिएको काठमाडौँ उपत्यकाको भौतिक विकास योजना (Physical

Development Plan) बाट नेपालमा स्थलीय योजना (Spatial Planning) स्थापित भयो। पाँचौँ पञ्चवर्षीय आवधिक योजनाबाट निर्देशित रही सन् १९७० को दशकमा चारवटा क्षेत्रीय सदरमुकाम (धनकुटा, पोखरा, सुर्खेत र दिपायल) को भौतिक विकास गुरुयोजना तर्जुमा र कार्यान्वयनबाट नेपालमा क्षेत्रीय विकासको अवधारणा आयो। त्यसैगरी सन् १९८० को दशकमा तत्कालीन शहरी केन्द्रहरूको संरचनागत योजना (Structure Plan) तर्जुमा भई कार्यान्वयन पनि आरम्भ भयो। ती शहरहरूमध्ये महेन्द्रनगर, टीकापुर, वीरेन्द्रनगर, कोहलपुर, घोराही, तुलसीपुर, दमौली, भरतपुर, हेटौँडा, लहान, दुहबी, विराटनगर, धरान जस्ता शहरहरू योजनाबद्ध शहरको रूपमा रहेका छन्। सन् १९९० को दशकमा एकीकृत कार्यमूलक योजना (Integrated Action Plan) प्रचलनमा रहेका भए पनि वि.सं. २०५५ मा आवधिक योजना (Periodic Plan) मा रूपान्तरण गरी सबै नगरपालिकाको हकमा अनिवार्य गरी एक्काइसौँ शताब्दीको पहिलो दशकसम्म प्रचलनमा रहयो। सन् २००१ मा काठमाडौँ उपत्यकाको दीर्घकालीन विकास योजना (सोच २०२०) तर्जुमा भयो। सेवा सुविधा विकास, निर्देशित जग्गा विकास तथा जग्गा एकीकरण जस्ता जग्गा विकासका माध्यमबाट नेपालमा स्थानीय योजना कार्यान्वयन हुँदै आएको पाइन्छ। यी यावत् भौतिक विकास योजनाका अभ्यासहरूको बाबजुद पनि नेपालका प्रमुख शहरी केन्द्रहरूको निर्दिष्ट शहरी विकास योजना कार्यान्वयन गर्ने ठोस कानुनी र संस्थागत संयन्त्र स्थापना गर्न सकिएन।

विश्वस्तरमा भइरहेको तीव्र शहरीकरणलाई समेत मध्यनजर गरी नेपालको शहरीकरणलाई व्यवस्थित गर्न सन्तुलित राष्ट्रिय शहरी स्वरूप हासिल गर्ने, शहरी वातावरणीय सुधार तथा शहरी व्यवस्थापन प्रभावकारी बनाउने उद्देश्य सहित राष्ट्रिय शहरी नीति २०६४ लागु भयो। नीति कार्यान्वयनको शिलशिलामा शहरी-ग्रामीण अन्तरसम्बन्ध सुदृढ गर्ने उद्देश्यले आ.व. २०६७/६८ बाट मध्य पहाडी लोकमार्गमा पर्ने १० स्थानमा नयाँ शहर विकासको कार्य हुँदै आएको छ। नेपाल सरकारले वि.सं. २०६९ मा शहरी विकास मन्त्रालय गठन गरेसँगै शहरी क्षेत्रमा केन्द्रित भई थप अध्ययन अनुसन्धान, योजना तर्जुमा र कार्यान्वयन गर्ने कार्यहरू भइरहेको छ। विद्यमान शहरीकरण र सम्भाव्यताको आधारमा राष्ट्रिय तथा प्रादेशिक शहरी प्रणालीको मध्य र दीर्घकालीन रणनीतिको विकास गर्ने उद्देश्यले राष्ट्रिय शहरी विकास रणनीति, २०७३ तर्जुमा गरिएको छ। उक्त रणनीतिले पहिचान गरेको शहरी क्षेत्रका तुलनात्मक लाभको फाइदा लिन अत्यावश्यक पूर्वाधारमा लगानी निर्देशित गर्दै अपेक्षित मानक र स्तरअनुसार हुनेगरी शहरी विकासका क्षेत्रमा लगानी हुँदै आएको छ। साथै, तुलनात्मक रूपमा बढी जनघनत्व र पूर्वाधारको अवस्था कमजोर रहेका नगरपालिकाहरूमा सघन शहरी कार्यक्रम मार्फत भौतिक, सामाजिक र आर्थिक पूर्वाधार निर्माणमा लगानी गरिदै आएको छ। क्षेत्रीय शहरी विकास आयोजना, शहरी शासकीय सुधार आयोजना लगायत आयोजनाहरूमार्फत विकास साझेदारको लगानीमा क्षेत्रीय शहरी विकासको क्षेत्रमा कार्य हुँदै आएको छ। त्यसैगरी शहरी योजनालाई शहरी विकासको अभिन्न अंगको रूपमा लिई १८५ वटा नगरपालिकाहरूको एकीकृत शहरी विकास योजना (Integrated Urban Development Plan) तर्जुमा गरिएको छ भने बाँकी नगरपालिकाहरूको योजना तर्जुमा गर्ने कार्य भई रहेको छ। नगर विकास कोष मार्फत शहरी पूर्वाधार विकासका लागि वैकल्पिक वित्तीय उपकरण प्रवर्धन हुँदै आएको छ।

३. वर्तमान अवस्था

नेपालमा वि.सं. २०६८ सम्म ५८ वटा नगरपालिका रहेकोमा पछिल्लो समयमा राज्यको पुनर्संरचनासँगै नगरपालिकाहरूको सङ्ख्या २९३ हुन पुगेको छ। ग्रामीण बाहुल्य क्षेत्रहरूसमेत समेटेर नगरपालिकाहरू गठन भएको हुँदा २०७८ को जनगणना अनुसार हाल नगरपालिकाहरूमा बसोबास गर्ने जनसङ्ख्या करिब ६६.०१ प्रतिशत पुगेको छ। तथापि निर्मित क्षेत्र र जनघनत्वको आधारमा नेपालको शहरी जनसङ्ख्या २७.०७ प्रतिशत र शहरोन्मुख (Peri-Urban) जनसङ्ख्या ३९.७५ प्रतिशत भएको पाइएको छ। विद्यमान नगरपालिकाहरूमा समेत भौतिक तथा सामाजिक पूर्वाधार, सेवा सुविधा र अवसरहरूमा ठूलो असमानता रहेको छ। राष्ट्रिय शहरी रणनीति २०७३ का अनुसार शहरी पूर्वाधार अवस्था सूचकमा (काठमाडौं महानगरपालिका ०.९१ र गुलरिया नगरपालिका ०.१६ सहित) नगरपालिकाहरूबिचमा ठूलो अन्तर छ। काठमाडौं महानगरपालिकामा कुल क्षेत्रफलको ०.४८ प्रतिशत र ललितपुर महानगरपालिकामा ०.०६ प्रतिशत मात्र खुला क्षेत्र रहेकोबाट पनि शहरी क्षेत्रमा अत्यावश्यक सामाजिक पूर्वाधारको अभाव रहेको स्पष्ट हुन्छ। शहरमा जग्गा विकास कार्यक्रम लगायत योजनाबद्ध र संस्थागत प्रयासबाट करिब ६ प्रतिशत मात्रै विकसित घडेरी आपूर्ति हुन सकेको छ।

बसाइँसराइ र ग्रामीण-शहरी रूपान्तरणका कारण नगरपालिकामा बस्ने जनसङ्ख्यामा भएको वृद्धिले शहरी योजना तथा व्यवस्थापनको क्षेत्रमा थुप्रै चुनौतीहरू थपिएका छन् भने व्यवस्थित बसोबास विकासको अवसर समेत सिर्जना भएको छ। उपयुक्त स्थलीय योजना (Spatial Planning) र रणनीतिक लगानी बिना शहरहरू विस्तार हुँदै जाँदा वातावरणीय हास, सेवा सुविधाको अपर्याप्तता, सम्पदायुक्त वस्ती र हरित क्षेत्रको विनाश, खाद्य सङ्कट एवम् विपद् घटना वृद्धिका कारण नेपालले शहरीकरणको पर्याप्त लाभ लिन सकेको छैन। आवधिक योजना तर्जुमा गर्ने व्यवस्था भएता पनि शहरी विकासका लागि छाता ऐन नभएको अवस्थामा सरोकारवालाको स्पष्ट भूमिका सहित योजनाबद्ध, एकीकृत र तहगत विकास हुन सकेको छैन। पूर्वाधार मागको तुलनामा शहरी लगानी अझै अपर्याप्त रहेको अवस्थामा निजी तथा सार्वजनिक क्षेत्रसँगको लगानी, प्रविधि र कार्यात्मक साझेदारीमा अगाडि बढ्नु पर्ने आवश्यकता छ। जसले गर्दा शहरी संरचनामा सन्तुलन र शहरी प्रणालीमा परिपक्वता ल्याउने छ। साथै, राज्यको तीनबटै तहका सरकारहरूको समन्वय र सहकार्यमा सेवा सुविधामा पहुँच बढाउनु छ भने शहरीकरणको व्यवस्थापन मार्फत भविष्यमा शहरहरू आकर्षणको केन्द्र बनाउनुका साथै शहर र वस्तीहरूको सञ्जाल मार्फत वस्तु र सेवाहरूको विनिमयद्वारा राष्ट्रिय अर्थ प्रणालीमा सकारात्मक परिवर्तन ल्याउनु पर्ने छ।

४. समस्या, चुनौती र अवसर

४.१. समस्या

(क) हिमाली तथा पहाडी क्षेत्रबाट तराई तथा उपत्यकाहरूमा बसाइँसराइ क्रम बढ्नु, वि.सं. २०७८ को जनगणना अनुसार ३४ पहाडी जिल्लामा जनसङ्ख्या वृद्धि ऋणात्मक हुनु, १७ प्रतिशत भूभाग रहेको तराईक्षेत्रमा करिब ५४ प्रतिशत जनसङ्ख्या सहित शहरी प्रणाली तथा पूर्वाधारमा चाप हुनु,

- (ख) बहुसङ्ख्यक नगरपालिकाहरू शहरी भन्दा पनि ग्रामीण चरित्रको भएको सन्दर्भमा शहरी प्रणालीको सोपान अनुरूप सेवा तथा सुविधा पुऱ्याउन र शहरी क्षेत्रले पूर्वाधार सेवा र रोजगारीको मागलाई पर्याप्त मात्रामा सम्बोधन गर्न नसक्नु,
- (ग) वातावरणीय हास, भिडभाड, शहरी गरिबी, अव्यवस्थित शहरी वस्ती, बेरोजगारी र अपर्याप्त पूर्वाधार सेवा जस्ता अव्यवस्थित शहरीकरणका विषमताहरू रहनु, तथा शहरी सेवा पूर्वाधारहरू अपाङ्गता, बालबालिका र जेष्ठ नागरिक मैत्री नहुनु,
- (घ) स्थलीय योजना तर्जुमा र कार्यान्वयन, भूउपयोग तथा भौतिक विकासको नियमन, रणनीतिक पूर्वाधार निर्माणमा लगानी र शहरी व्यवस्थापनका औजार र साधनहरू पर्याप्त नहुनु,
- (ङ) शहरीकरण प्रक्रियामा परम्परागत ज्ञान, अनुभव, सीप र प्रविधिको उपयोग हुन नसक्दा मौलिक वास्तुकला र सम्पदा वस्तीहरूको संरक्षण हुन नसक्नु,
- (च) शहरी मामिला र शहरी विकासलाई प्रशासनिक दृष्टिकोणबाट सम्बोधन गर्न खोजिनु, शहरी योजना कार्यान्वयन र शहरी व्यवस्थापनमा प्राविधिक जनशक्तिको उपयोगमा कमी हुनु।

४.२. चुनौती

- (क) शहरी सेवा र सुविधा पुऱ्याउने कार्यमा बहुसङ्ख्यक निकाय, सङ्घ तथा संस्थाहरू संलग्न रहेको सन्दर्भमा ती निकायहरूबीच समन्वय कायम गरी एकीकृत रूपमा सेवा पूर्वाधार प्रबन्ध गर्ने,
- (ख) सार्वजनिक निजी साझेदारी लगायतका वैकल्पिक लगानीको महत्तम उपयोग सहित शहरी क्षेत्रमा अपेक्षित लगानी गर्नु,
- (ग) शहरी पूर्वाधारहरू विपद् उत्थानशील र दिगो बनाउनु,
- (घ) शहरीकरणका प्रयासबिच संघ, प्रदेश र स्थानीय तहबीच अन्तरतह तथा निकायगत सामञ्जस्यता तथा अन्तरआबद्धता गर्नु।

४.३. अवसर

- (क) विविधतामा एकता भएको नेपाली सामाजिक संरचनाको परिवेशमा विभिन्न शहर तथा वस्तीहरूका आ-आफ्नै विशिष्ट र पृथक् पहिचान रहेकोले नेपाली मौलिक शहरहरू विकास गर्ने संभावना रहनु,
- (ख) सङ्घीयता कार्यान्वयनसँगै स्थानीय तहको निर्वाचनबाट राजनैतिक दूरदृष्टि तथा इच्छाशक्ति सहितको सबल नेतृत्व भएकोले आधुनिक पूर्वाधारयुक्त, योजनाबद्ध, वातावरण मैत्री, लैङ्गिक मैत्री, जेष्ठ नागरिक र अपाङ्गता मैत्री, व्यवस्थित, समावेशी, आर्थिक रूपमा गतिशील र सुरम्य शहर निर्माण गरी मानव वस्तीलाई दिगो र उत्थानशील बनाउन अनुकूल वातावरण हुनु,
- (ग) बसाइँसराइका कारण तीव्र भइरहेको शहरीकरणलाई व्यवस्थित गरी सबैको लागि स्तरीय, पर्याप्त र सुरक्षित शहरी सेवासुविधा उपलब्ध गराई शहरीकरणको लाभ लिन सकिने सम्भावना रहनु,
- (घ) योजनाबद्ध जग्गा तथा आवास विकास, बसोबास क्षेत्र सुधार, शहरी पुनरूत्थान र सबै प्रकारको जग्गा चक्काबन्दी गरी शहरी पूर्वाधारको लागि उपयुक्त जग्गा

उपलब्ध गराउने विषयको राष्ट्रिय, अन्तरराष्ट्रिय असल अभ्यास र सिकाईहरूलाई नेपालको परिप्रेक्ष्यमा उपयोग गरी व्यवस्थित र बसोबासयोग्य शहर निर्माण गर्न सकिने वातावरण हुनु,

- (ड) शहरी योजनामा जलवायु परिवर्तन र विपद् व्यवस्थापनको पक्षलाई समेत समावेश गरी सुरक्षित, सुविधा सम्पन्न, सूचना प्रविधियुक्त, वातावरणमैत्री, दिगो, व्यवस्थित र भविष्यमुखी (Futuristic) शहरहरूको निर्माण तथा विकास गरी आकर्षणको केन्द्र बनाउने सम्भावना रहनु,
- (च) सुकुम्वासी लगायत अव्यवस्थित बसोवासीको व्यवस्थापन गरी आवासको हक सुनिश्चित गर्ने अवसर रहनु,
- (छ) देशभित्र र बाहिरबाट शहरी योजना तथा व्यवस्थापनमा योगदान पुऱ्याउने जनशक्ति वृद्धि भएको सन्दर्भमा सोको सदुपयोग गर्न सकिने वातावरण रहनु,
- (ज) शहरी योजना, लगानी र व्यवस्थापनमा विकास साझेदारहरूको संलग्नता बढ्दै जानु,
- (झ) दिगो विकास लक्ष्य (सन् २०१५-३०), नयाँ शहरी कार्यसूची (सन् २०१६-३६), जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी पेरिस सम्झौता, विपद् जोखिम न्यूनीकरणको लागि सेण्डाई फ्रेमवर्क जस्ता नेपाल पक्ष राष्ट्र भई प्रतिबद्धता जनाएका शहरी विकास, विपद् र वातावरणसँग प्रत्यक्ष सरोकार राख्ने दस्तावेजहरूको कार्यान्वयन गर्नु।

५. नयाँ शहरी नीतिको आवश्यकता

वर्तमान राष्ट्रिय शहरी नीति २०६४ तर्जुमा भएको डेढ दशकभन्दा बढी समय व्यतीत भइसकेको छ। यस अवधिमा नयाँ संविधान जारी भई राज्यको पुनर्संरचना समेत भएको र शहरी विकास, विपद् र वातावरणसँग प्रत्यक्ष सरोकार राख्ने विभिन्न दस्तावेजहरू नेपाल सरकारबाट अनुमोदन भइसकेको सन्दर्भमा संविधानको मर्म र भावना बमोजिम शहरी विकास नीतिमा समयानुकूल परिमार्जन आवश्यक भएकोले नयाँ नीति तर्जुमा गरिएको हो।

निम्न आधार तथा कारणहरूले गर्दा नयाँ राष्ट्रिय शहरी नीति, २०८१ आवश्यक देखिएको हो।

- (क) नयाँ संविधान जारी भई राज्यको पुनर्संरचना समेत भएको हुँदा नेपालको संविधानको मर्म र भावना बमोजिम नीतिमा परिमार्जन आवश्यक भएकोले,
- (ख) सङ्घीय संरचनामा रूपान्तरित भएर मुलुकका तीनवटै तहमा निर्वाचित सरकारहरू क्रियाशील भइसकेको र शहरी विकाससँग सम्बन्धित निकायहरूको भूमिका र अधिकार क्षेत्रमा समेत परिवर्तन भएको सन्दर्भमा तदनुकूल भूमिका, काम, कर्तव्य तथा पारस्परिक समन्वयलाई परिभाषित गर्नु आवश्यक भएकोले,
- (ग) शहरी विकाससँग सम्बन्धित राष्ट्रिय शहरी विकास रणनीति, प्लानिङ्ग नर्म्स एण्ड स्ट्याण्डर्ड्स, शहरी वातावरण निर्देशिका समेतका दस्तावेजहरू निर्माण हुनुको साथै काठमाडौँ उपत्यका विकास प्राधिकरण ऐन तथा नियमावली लागु भएको हुँदा शहरी नीतिमा ती दस्तावेजका प्रावधानहरू प्रतिविम्बित हुनु आवश्यक भएकोले,
- (घ) राष्ट्रिय भूउपयोग नीति, वातावरणमैत्री सवारी तथा यातायात नीति, खानेपानी तथा सरसफाइ नीति, फोहोरमैला व्यवस्थापन राष्ट्रिय नीति, औद्योगिक नीति, सूचना तथा सञ्चार नीति जस्ता शहरी विकासका विभिन्न आयामहरूसँग प्रत्यक्ष सम्बन्ध राख्ने

- अन्य नीतिहरूसँगको समन्वय आवश्यक भएको, साथै स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन २०७४ र भूउपयोग ऐन २०७६ सँग परिपूरकता हुनुपर्ने आवश्यकता रहेकोले,
- (ड) दिगो विकास लक्ष्य (सन् २०१५—३०), नयाँ शहरी कार्यसूची (सन् २०१६—३६), जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी पेरिस सम्झौता, विपद् जोखिम न्यूनीकरणको लागि सेण्डाई संरचना जस्ता शहरी विकास, विपद् र वातावरणसँग प्रत्यक्ष सरोकार राख्ने दस्तावेजहरू नेपाल सरकारबाट अनुमोदन गरिसकेको सन्दर्भमा नीतिगत तालमेल आवश्यक भएकोले,
- (च) राष्ट्रिय शहरी नीति, २०६४ ले शहरी योजना तर्जुमा, शहरी निर्माण (सुधार तथा विस्तार), शहरी भूउपयोग र भौतिक विकासको नियमन र शहरी व्यवस्थापनको सन्दर्भमा स्पष्ट आधारहरू प्रस्तुत गर्न नसकेको हुँदा सो सम्बोधन आवश्यक भएकोले,
- (छ) वर्तमान नीतिले मुख्य शहरहरू (क्षेत्रीय आर्थिक केन्द्र एवम् प्रशासनिक केन्द्र) बिच सम्पर्क सम्बन्ध कायम गर्ने र त्यस्ता शहरहरूको बिचमा अवस्थित साना तथा मझौला शहरहरूको स्थलीय अन्तर्सम्बन्धलाई समेट्न नसकेको हुँदा शहरी आर्थिक कोरिडोर, नयाँ शहर, स्मार्ट सिटी, वृहत्तर शहरी क्षेत्र (मेगा सिटी) जस्ता शहरी विकासका नवीन आयाम र कार्यक्रमहरूलाई समेट्न आवश्यक भएकोले,
- (ज) विगत बीस वर्ष यता नेपालको शहरी विकास क्षेत्रमा देखिएका सकारात्मक तथा नकारात्मक प्रवृत्तिको समीक्षा र मूल्याङ्कन गर्दै असल अभ्यासलाई प्रोत्साहन गर्दै, शहरी विकासका लागि प्रभावकारी साधन र उपकरणको विकास गर्न आवश्यक भएकोले,
- (झ) विकास सम्बन्धी नेपालका अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिबद्धताहरू एवम् नेपाल सरकारबाट स्वीकृत विभिन्न नीतिहरूको आधारमा शहर र शहरीकरणलाई व्यवस्थित गर्दै लैजान मार्गदर्शक सिद्धान्तको रूपमा दिगोपना, समावेशिता, उत्थानशीलता, हरित उन्मुखता र प्रभावकारितालाई यस नीतिमा समावेश गर्न आवश्यक भएकोले।

६. दूरदृष्टि

व्यवस्थित, समावेशी र समृद्ध शहर

७. लक्ष्य

सन् २०३६ भित्र नेपालका शहरी क्षेत्रहरूको शहरी पूर्वाधार अवस्था सूचक (Urban Infrastructure Condition Index) कम्तीमा ५० प्रतिशत हुने गरी औसतमा १५ प्रतिशतले वृद्धि गर्ने।

८. उद्देश्य

सरोकारवालाहरूसँगको समन्वय र सहकार्यमा शहरी योजना निर्माण, नियमन र व्यवस्थापनका उपयुक्त माध्यम मार्फत उत्थानशील शहरी पूर्वाधारमा पहुँच विस्तार गर्नु यस नीतिको उद्देश्य रहेको छ।।

९. नीति

शहरी विकासको दूरदृष्टि, लक्ष्य र उद्देश्यको परिधिभित्र रही देहायबमोजिमको नीति अवलम्बन गरिनेछ।

नीति १: समुन्नत राष्ट्रिय शहरी प्रणाली र शहरी स्वरूपको विकास गर्ने,

नीति २: उत्थानशील शहरी पूर्वाधारको पहुँचमा विस्तार गर्ने,

नीति ३: व्यवस्थित शहरी विकासका लागि स्रोत साधनको उच्चतम परिचालन गर्ने,

नीति ४: अन्तर क्षेत्रगत समन्वय र शहरी सुशासन अभिवृद्धि गर्ने।

१०. रणनीति

नीति १: समुन्नत राष्ट्रिय शहरी प्रणाली र शहरी स्वरूपको विकास गर्ने

१.१ शहर र शहरी प्रणालीबिचको अन्तरआबद्धतालाई प्रवर्धन गर्ने।

१.२ शहरी-ग्रामीण तथा क्षेत्रीय सम्बन्धलाई सुदृढ गर्दै पिछडिएको क्षेत्रलाई प्रतिस्पर्धी बनाउने।

१.३ प्रदेश राजधानी लगायतका देशका ठुला शहरहरूलाई प्रमुख आर्थिक केन्द्रको रूपमा विकास गर्ने।

१.४ विविधतायुक्त मौलिक शहरी तथा वस्ती स्वरूपको पहिचान, संरक्षण, पुनरुत्थान एवम् विकास गर्ने।

नीति २: उत्थानशील शहरी पूर्वाधारको पहुँचमा विस्तार गर्ने

२.१ आधारभूत शहरी पूर्वाधार र सेवामा सबैको पहुँच सुनिश्चित गर्ने।

२.२ एकीकृत रूपमा शहरी पूर्वाधारको स्तरोन्नति र विस्तार गर्ने।

२.३ विपद् जोखिम न्यूनीकरण र जलवायु अनुकूलनको आन्तरिकीकरणलाई प्राथमिकता दिई दिगो र पर्यावरण मैत्री पूर्वाधारको विकास गर्ने।

२.४ शहरी पूर्वाधार सम्पत्तिको व्यवस्थापन एवम् आवधिक मर्मत सम्भार गर्ने।

नीति ३: व्यवस्थित शहरी विकासका लागि स्रोत साधनको उच्चतम परिचालन गर्ने

३.१ बहुक्षेत्रगत लगानी योजना (Multi Sectoral Investment Plan: MSIP) तयार गरी प्राथमिकताको आधारमा तीनै तहको सरकारको स्रोत साधनलाई प्रभावकारी रूपमा परिचालन गर्ने।

३.२ वैकल्पिक वित्तीय उपकरणहरू र स्रोत साधन परिचालन गर्ने।

३.३ शहरी पूर्वाधारको डिजाइन, निर्माण, सञ्चालन तथा व्यवस्थापनमा निजी, सहकारी, वित्तीय, संस्थागत क्षेत्र, स्वदेशी तथा वैदेशिक क्षेत्र र समुदायको साझेदारीलाई प्रोत्साहन र परिचालन गर्ने।

३.४ अनौपचारिक क्षेत्रका आर्थिक क्रियाकलाप र रोजगारीलाई शहरी विकासमा आबद्ध गर्ने।

नीति ४: अन्तर क्षेत्रगत समन्वय र शहरी सुशासन अभिवृद्धि गर्ने

४.१ शहरी क्षेत्रमा क्रियाशील सरोकारवालाहरूको क्षमता अभिवृद्धि सहित सिधा सम्पर्क र समन्वय स्थापित गर्ने।

- ४.२ तहगत शहरी योजनाको स्वीकृति र कार्यान्वयनको लागि कानूनी आधारसहित स्पष्ट खाका तयार गर्ने ।
- ४.३ एकीकृत एवम् स्वस्फूर्त रूपमा शहरी सेवा प्रवाह गर्ने ।
- ४.४ शहरी योजना तथा पूर्वाधार शासनलाई समावेशी बनाउने ।

११. कार्यनीति

११.१. समुन्नत राष्ट्रिय शहरी प्रणाली र शहरी स्वरूपको विकास गर्ने संग सम्बन्धित रणनीतिहरूको कार्यनीति:

११.१.१. शहर र शहरी प्रणालीबिचको अन्तर आबद्धतालाई प्रवर्द्धन गर्ने

- (क) शहर तथा वस्तीहरूको वैज्ञानिक वर्गीकरण गरी उपलब्ध हुनुपर्ने न्यूनतम सेवा सुविधा र पूर्वाधारको मापदण्ड तयार गरी कार्यान्वयन गरिनेछ । त्यसैगरी मेगा सिटी, स्मार्ट सिटी, नयाँ शहर, हिमाली शहर, एरोसिटी, खाद्य हरियाली शहर, शहरी आर्थिक कोरिडोर जस्ता शब्दावलीहरूको परिभाषा तथा मानक तयार गरिनेछ ।
- (ख) अन्तर शहर र वस्तीहरू बिचको यातायात पहुँच अभिवृद्धि गर्न सरोकारवालासँगको सहकार्य र समन्वयमा द्रुत, अर्धद्रुत र स्थानीय मल्टीमोडल परिवहन पूर्वाधारको विकास गरिनेछ ।
- (ग) ट्रान्जिट ओरिएण्टेड विकास (Transit Oriented Development) लाई प्रोत्साहन गरिनेछ ।
- (घ) वृहत्तर शहरी क्षेत्र (Mega-city Cluster) र शहरी आर्थिक करिडोर (Urban Economic Corridor) को एकीकृत विकास गरिनेछ ।

११.१.२. शहरी-ग्रामीण तथा क्षेत्रीय सम्बन्धलाई सुदृढ गर्दै पिछडिएको क्षेत्रलाई प्रतिस्पर्धी बनाउने

- (क) सुदृढ यातायात र सञ्चार सम्पर्क (Connectivity) सहित उच्चस्तरीय शहरी सेवा र पूर्वाधारमा ग्रामीण क्षेत्रको पहुँच र अन्तरआबद्धता (Rural-Urban Linkage) विस्तार गरिनेछ ।
- (ख) अर्ध-शहरी (Peri-urban) क्षेत्रका परम्परागत मौलिक वस्तीहरूलाई शहरी ग्राम (अर्बन भिलेज)को रूपमा विकास गरिनेछ ।
- (ग) शहर विस्तार गर्दा जल, वन तथा कृषि क्षेत्रको संरक्षणमा जोड दिई पृष्ठप्रदेश (Hinterland) लाई कृषि, पशुपालन एवम् निश्चित आर्थिक पकेट क्षेत्रको रूपमा विकास गर्न प्रोत्साहन गरिनेछ ।
- (घ) आरोग्य शहरी जीवन र खाद्य सुरक्षाका लागि सरोकारवालाको समन्वय र सहकार्यमा रैथाने बाली संरक्षण सहित शहरमा कम्तीमा तीन महिनालाई पुग्ने खाद्य तथा इन्धन भण्डारण पूर्वाधारको विकास गरिनेछ ।
- (ङ) मध्य पहाडी लोकमार्ग, हुलाकी लोकमार्ग, ग्रेट हिमालयन ट्रेल आसपासमा अवस्थित वस्तीहरूको योजनाबद्ध विकासको लागि स्रोत साधन र लगानी वृद्धि गरिनेछ ।

साथै, पिछडिएको क्षेत्रमा औद्योगिक क्रियाकलापलाई प्रोत्साहन गर्न आवश्यक जग्गाको व्यवस्थापन र पूर्वाधार विकास गरिनेछ।

- (च) असुरक्षित एवम् अपायकमा छरिएर रहेका वस्तीहरूलाई आर्थिक आबद्धता सहित क्रमशः सुरक्षित स्थानमा स्थानान्तरण गर्दै एकीकृत र उत्थानशील वस्तीको रूपमा विकास गरिनेछ।
- (छ) ग्रामीण क्षेत्रका बजार केन्द्र र साना शहरहरूको व्यवस्थित विकास गर्दै जनसङ्ख्यालाई यथास्थानमै बसोबास (Retain) गर्न आर्कषण गराई आन्तरिक बसाइँसराइ र जनसाङ्ख्यिक सन्तुलन कायम गरिनेछ।

११.१.३. प्रदेश राजधानी लगायत देशका ठुला शहरहरूलाई प्रमुख आर्थिक केन्द्रको रूपमा विकास गर्ने

- (क) एक शहर एक वा बहु पहिचानमा आधारित भएर शहरहरूको तुलनात्मक लाभका क्षेत्रको प्रस्फुटन सहित शहरहरूलाई विकास गरिनेछ।
- (ख) अव्यवस्थित शहरी विस्तार (Urban Sprawl) रोक्नका लागि शहरहरूको प्राकृतिक क्षमता, पृष्ठप्रदेशसँगको अन्तरसम्बन्ध एवम् जनसङ्ख्या वृद्धिको आधारमा शहर विस्तार योजना (Urban Expansion Planning) कार्यान्वयन गरिनेछ।
- (ग) ठुला शहरहरूमा गतिशील जनसङ्ख्या (Floating Population) को चाप समेतलाई मध्यनजर गरी आधारभूत सेवा पूर्वाधार विकास गरिनेछ।
- (घ) सङ्घीय राजधानी काठमाडौँ उपत्यकालाई सांस्कृतिक शहरको रूपमा विकास गरिनेछ।
- (ङ) निश्चित मापदण्ड, नवप्रवर्तन र सघन लगानीका माध्यमबाट प्रदेश राजधानीहरूलाई प्रतिस्पर्धी र जीवन्त शहर बनाइनेछ।
- (च) नगरपालिका र गाउँपालिकाको प्रशासनिक तथा आर्थिक केन्द्रहरूको योजनाबद्ध विकास गरिनेछ।

११.१.४. विविधतायुक्त मौलिक शहरी तथा वस्ती स्वरूपको पहिचान, संरक्षण, पुनरुत्थान एवम् विकास गर्ने

- (क) राष्ट्रिय, प्रादेशिक तथा स्थानीय सम्पदा वस्तीहरूको अभिलेख तयार गरी दिगो संरक्षण र आर्थिक उन्नतिका लागि स्थानीय उत्पादन र पर्यटन प्रवर्धनसँग आबद्ध गरी मौलिक वास्तुकला संरक्षण र शहरी पुनरुत्थानका योजनाहरू कार्यान्वयन गरिनेछ।
- (ख) स्थानीय तहहरूको सहकार्यमा अभिलेखीकरण र नयाँ पुस्तालाई ज्ञान हस्तान्तरण सहित विविधतायुक्त पर्यावरणीय, सामाजिक, आर्थिक आधार सहितका वस्ती स्वरूपको संरक्षण र प्रवर्धन (Morphological Retainment and Enhancement) गरिनेछ।
- (ग) परम्परागत ढुङ्गेधारा, इनार, पोखरी, पाटीपौवा, देवल, चोक चौतारा लगायतका पूर्वाधारको संरक्षण र संवर्धन गर्न स्थानीय स्रोत साधान, सीप र प्रविधिको प्रयोगलाई प्रोत्साहन गरिनेछ।

- (घ) शहरी दृश्यावलीमा प्रतिकूल प्रभाव पार्ने तार, होर्डिंग बोर्ड, पार्किङ जस्ता वस्तुहरूको नियन्त्रण तथा नियमन गर्न एवम् शहरी सौन्दर्य अभिवृद्धिका लागि शहरी भू-आकृति (Urban Landscape) कार्यविधि तयार गरी लागु गरिनेछ।
- (ङ) नयाँ शहर तथा वस्ती योजनामा नेपाली मौलिकता र विविधता अनुसार तहगत पदमार्ग, किनारा, क्षेत्र, नोड र ल्याण्डमार्क (Paths, Edges, Districts, Nodes, and Landmarks) हरू समावेश गरिनेछ।

११.२. उत्थानशील शहरी पूर्वाधारको पहुँचमा विस्तार गर्ने सँग सम्बन्धित रणनीतिहरूको कार्यनीति:

११.२.१. आधारभूत शहरी पूर्वाधार र सेवामा सबैको पहुँच सुनिश्चित गर्ने

- (क) संयुक्त आवास, सामुहिक आवास, सामाजिक आवास, भाडाको आवास, सहकारी आवास, लगायत व्यवस्थित आवास निर्माण एवम् भइरहेका आवासहरूको स्तरोन्नतिका माध्यमबाट सबैको लागि सुरक्षित र सुपथ (Affordable) न्यूनतम आवास सुविधा प्रत्याभूति गरिनेछ। साथै, जग्गा वा आवास विकास योजनामा अनिवार्य रूपमा न्यून आय वर्गलाई समावेश गरिनेछ।
- (ख) शहरी बासिन्दाका लागि पर्याप्त सुरक्षित खानेपानी, सरसफाइ पूर्वाधार र बाढीजन्य प्रकोप न्यूनीकरणका लागि सरोकारवालासँगको समन्वय र सहकार्यमा शहरी जल व्यवस्थापन (Urban Water Management) को दिगो पूर्वाधार विकास गरिनेछ।
- (ग) स्वच्छ र सुरक्षित शहरी वातावरणको लागि बसोबास क्षेत्र सुधार गरिनेछ। साथै, आधारभूत आवास एकाइ र कृषि भूमिको हकमा आर्थिक सहूलियतका विकल्प सहित निर्मित क्षेत्र विस्तारलाई निरूत्साहित गरी हरित क्षेत्र संरक्षणको लागि समन्वय गरिनेछ।
- (घ) सबैको लागि पहुँचयुक्त, सुविधायुक्त, सुरक्षित र वातावरणमैत्री शहरी यातायातका लागि सरोकारवालासँगको सहकार्य र समन्वयमा मास ट्रान्जिट, पैदलमैत्री, साईकलमैत्री एवम् नवीकरण उर्जामा आधारित यातायात पूर्वाधार विकास गरिनेछ।
- (ङ) शहरी पूर्वाधारलाई ज्येष्ठ नागरिक, महिला, बालबालिका, अपाङ्गता भएका व्यक्ति सहित लैङ्गिकमैत्री बनाइनेछ।

११.२.२. एकीकृत रूपमा शहरी पूर्वाधारको स्तरोन्नति र विस्तार गर्ने

- (क) एकीकृत र समन्वयात्मक (Holistic Approach) रूपमा शहरी भौतिक पूर्वाधारहरूको योजना तथा निर्माण गरिनेछ; आवश्यकता अनुसारका पूर्वाधारहरूलाई व्यवस्थित र भूमिगत गर्दै लगिनेछ।
- (ख) पूर्वाधार र सेवा सुविधा सञ्जाल सहितको योजनाबद्ध आवासीय क्षेत्रहरू निर्माण गर्न प्राथमिकता र प्रोत्साहन दिइनेछ। यसका लागि जग्गा तथा आवास एकीकरण विधिको विस्तारित र बहुउपयोगी (Scale-up and Flexible) उपयोग गर्ने गरी कार्यविधि र मापदण्ड तर्जुमा गरिनेछ।

- (ग) व्यवस्थित सार्वजनिक शौचालय, पाटी, पौवा, चौतारा, उद्यान, सामुदायिक केन्द्र, पुस्तकालय जस्ता सामाजिक मिलनका स्थलहरू संरक्षण एवम् डिजिटल सुविधा सहित विकास गरिनेछ।
- (घ) सरोकारवालासँग सहकार्य र समन्वयमा शहरमा आवश्यक शिक्षा, स्वास्थ्य, खेलकुद, सांस्कृतिक, पर्यटकीय र मनोरञ्जनात्मक पूर्वाधारहरू विकास गरिनेछ।
- (ङ) शहरी क्षेत्रमा हाटबजार, बसपार्क, व्यवसाय शुरूवाती स्थल (Start-up Business Space), प्रशोधन केन्द्र, विशेष आर्थिक क्षेत्र, औद्योगिक क्षेत्र लगायतका दिगो आर्थिक आय आर्जन गर्ने खालका पूर्वाधार विकासमा समन्वय र सहकार्य गरिनेछ।

११.२.३. विपद् जोखिम न्यूनीकरण र जलवायु अनुकूलनको आन्तरिकरणलाई प्राथमिकता दिई दिगो र पर्यावरण मैत्री पूर्वाधारको विकास गर्ने

- (क) शहरमा विपद् जोखिम न्यूनीकरणका लागि पूर्वसूचना र पूर्वतयारीका सेवा र पूर्वाधारको व्यवस्था गरिनेछ। बहुविपद् जोखिमको अवस्था आँकलन गरी भूउपयोग र भौतिक विकास नियमन एवम् जोखिमपूर्ण वस्तीहरूको स्थानान्तरण गरिनेछ।
- (ख) शहरी वन तथा कृषिलाई योजनामा आबद्ध गरी तह अनुसार आवश्यक खुल्ला क्षेत्र (चौतारा, पोखरी, उद्यान, चोक, खेलमैदान, टुँडिखेल, आदि) र हरियाली क्षेत्रको विकास गरिनेछ।
- (ग) शहरी जल सुरक्षा (Urban Water Security) का लागि परिवार, समुदाय, नगरस्तर र क्षेत्रीयस्तरमा भूमिगत जल संरक्षण एवम् पुनर्भरण (Recharge) गरिनेछ। जमिनको प्राकृतिक बनोट र पानीको प्राकृतिक बहावलाई अवरोध नहुने गरी जलप्रणालीको संरक्षण तथा प्रवर्द्धन गरिनेछ।
- (घ) फोहरमैलाको उत्पादन घटाउने, पुनः प्रयोग गर्ने र स्रोतमा वर्गीकरण गरी चक्रीय प्रयोगबाट फोहरमैलाको वैज्ञानिक व्यवस्थापन गर्न प्राविधिक सहयोग र आवश्यक पूर्वाधार निर्माण गरिनेछ।
- (ङ) शहरमा फैलन सक्ने महामारी नियन्त्रणका लागि आवश्यक पर्ने संरचना र सुविधाहरूको योजना तथा मापदण्ड बनाई कार्यान्वयन गरिनेछ।
- (च) पूर्वाधार निर्माणमा वातावरणमैत्री निर्माण सामग्री र हरित प्रविधिलाई प्रोत्साहन, न्यून कार्बन उत्सर्जनसहित जलवायु अनुकूलन पद्धति र प्रविधिलाई अनुसरण गरिनेछ।
- (छ) बहुविपद् जोखिमको न्यूनीकरणको लागि मौजुदा संहिता र मापदण्डलाई समय सापेक्ष परिवर्तन गर्दै लागु गर्न प्रोत्साहनका विधिहरू समेत अवलम्बन गरिनेछ।
- (ज) विपद् पछिको पुनर्निर्माणमा विगतको कमी कमजोरी र सिकाईको विश्लेषण गरी अझ राम्रो निर्माण (Build Back Better) को अवधारणा अनुसरण गरिनेछ। नेपालमा विपद् जोखिम अवश्यम्भावी रहेकोले कुनै एक घटना केन्द्रित उपचारको सट्टा रोकथाम र पूर्वतयारीको लागि अनवरत रूपमा सञ्चालित दीर्घकालीन प्रणाली प्रवर्द्धन गरिनेछ।

११.२.४. शहरी पूर्वाधार सम्पत्तिको व्यवस्थापन एवम् आवधिक मर्मत सम्भार गर्ने

- (क) शहरी पूर्वाधारहरूको डिजिटल अभिलेख तयारी र अद्यावधिक गरी सरोकारवाला निकायहरूबिच सूचना आदान प्रदान गर्न समन्वय र सहकार्य गरिनेछ।
- (ख) सार्वजनिक, ऐलानी तथा पर्ती जग्गाको अभिलेखीकरण, संरक्षण तथा व्यवस्थापनका साथै, सबै तहका सडक तथा सार्वजनिक पूर्वाधारहरूले ओगटेको जमिनको कित्ताकाट सहित अभिलेख राख्न सम्बन्धित निकायसँग समन्वय र सहकार्य गरिनेछ।
- (ग) शहरी पूर्वाधारहरू अविच्छिन्न सञ्चालन गर्न तत्कालिक र आवधिक मर्मत सम्भार योजना तयार गरी कार्यान्वयनमा समन्वय गरिनेछ। यसका लागि प्रतिकार्य संयन्त्र (Response Mechanism) को व्यवस्था गर्न सहकार्य गरिनेछ।
- (घ) शहरी पूर्वाधारको तहगत वर्गीकरण गरी सोही अनुरूप तत् तत् तह र निकायलाई अभिलेखीकरण, मर्मत सम्भार, सञ्चालन र व्यवस्थापनमा जिम्मेवार बनाइनेछ।
- (ङ) महत्वपूर्ण शहरी पूर्वाधारहरूको उपयोग समय (Functional Life Span) तोक्ने व्यवस्था गरिने छ। पूर्वाधारको जीवनचक्र खर्च (Life Cycle Cost) न्यून गर्न आकस्मिक मर्मत सम्भारको लागि बीमा (Insurance) का साथै नियमित मर्मत सम्भार र उपयोग समय पछिको निर्माणको लागि वार्षिक वृत्ति कोष (Sinking Fund) लगायतका विकल्पहरूको व्यवस्था गर्न आवश्यक कार्यविधि र मापदण्ड बनाईनेछ।

११.३. व्यवस्थित शहरी विकासका लागि स्रोत साधनको उच्चतम परिचालन गर्नेसँग सम्बन्धित रणनीतिहरूको कार्यनीति:

११.३.१. बहुक्षेत्रगत लगानी योजना (MSIP) तयार गरी प्राथमिकताको आधारमा संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको सरकारको स्रोत साधनलाई प्रभावकारी रूपमा परिचालन गर्ने

- (क) अधिकतम सामाजिक तथा आर्थिक प्रतिफल प्राप्त हुने रूपान्तरणकारी शहरी पूर्वाधारको पहिचान र प्राथमिकीकरण गरी बहुक्षेत्रगत लगानीलाई दिशानिर्देश गरिनेछ।
- (ख) निश्चित मापदण्ड बनाई जनसहभागितामा आधारित जग्गा तथा आवास विकास, बसोबास क्षेत्र सुधार, शहरी पुनरोत्थान र चक्लाबन्दी लगायतका योजनाबद्ध वस्ती विकासमा सरकारी लगानी वृद्धि गरी योजनाबद्ध विकास बाहेकका क्षेत्रमा लगानी निरूत्साहित गरिनेछ।
- (ग) शहरी योजना, वित्तीय संरचना तथा विनियोजन प्रणालीबिच सामञ्जस्य कायम गरी रणनीतिक शहरी पूर्वाधारमा लगानी एवम् सहलगानीका लागि आवश्यक कार्यविधि तर्जुमा गरी कार्यान्वयनमा ल्याइनेछ।
- (घ) स्थानीय स्रोत साधन (मानव संसाधन, निर्माण सामग्री, वित्त, ज्ञान, प्रविधि आदि) को पहिचान, समुचित उपयोग र प्रवर्द्धनबाट शहरको आन्तरिक क्षमता वृद्धि गरी अनुदानमाथिको परनिर्भरता कम गर्दै लगिनेछ।

११.३.२. वैकल्पिक वित्तीय उपकरणहरू र स्रोत साधन परिचालन गर्ने

- (क) शहरी पूर्वाधारको विकासबाट घरजग्गा र संरचनामा हुने मूल्य अभिवृद्धि (Value Capture) लाई शहरको आन्तरिक स्रोत बढाउने साधनको रूपमा प्रयोग गरिनेछ। यसका लागि घरजग्गाको मूल्याङ्कनलाई वैज्ञानिक बनाई एकरूपता ल्याउनका लागि स्वचालित प्रणाली (Land Value Index) को विकास गर्न सम्बन्धित निकायसँग सहकार्य गरिनेछ। खाली घडेरी (Vacant land) र आधारभूत आवास एकाइभन्दा बढी क्षेत्रफलको घर निर्माणमा प्रगतिशील करको माध्यमबाट अनुत्पादक क्षेत्रको लगानीलाई निरूत्साहित गरिने छ।
- (ख) शहरी पूर्वाधारका लागि जग्गा प्राप्तिमा जग्गा पुनर्समायोजन (Land Readjustment), जग्गा एकीकरण (Land Pooling), सट्टापट्टा, अल्पकालीन स्वामित्व हस्तान्तरण (Lease), जग्गा साझेदारी (Land Sharing), विकास अधिकार हस्तान्तरण (Development Right Transfer), चक्लाबन्दी, भूमि बैङ्कजस्ता वैकल्पिक उपायहरू अवलम्बन गर्न आवश्यक कानून र कार्यविधि तर्जुमा गरी कार्यान्वयनमा ल्याइनेछ।
- (ग) योजनाबद्ध शहरी विकासका लागि राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा उपलब्ध ज्ञान, सीप, प्रविधि, सिकाई, नवप्रवर्तनका साथै आर्थिक र भौतिक स्रोत साधन परिचालन गरिनेछ।
- (घ) योजनाबद्ध शहरी विकासका लागि कर्मचारी सञ्चय कोष, नागरिक लगानी कोष, कल्याणकारी कोष, जग्गा विकास चक्रकोष, नगर विकास कोष, विकास प्राधिकरण कोष, सामाजिक सुरक्षा कोष, विप्रेषण लगायत वित्तीय स्रोतको परिचालन गरिनेछ।
- (ङ) अनुदान मिश्रित ऋण, मिश्रित वित्त (Blended Finance), सार्वजनिक निजी साझेदारी (Public Private Partnership), प्रभावी वित्तीय लगानी (Impact Investment Financing), शहरी ऋणपत्र (Municipal Bond) र सामुदायिक लागत सहभागिता लगायतका वैकल्पिक वित्तीय उपकरणहरू परिचालन गरिनेछ।
- (च) हरित कोष, जलवायु कोष, विश्व वातावरण सुविधा (Global Environment Facility), विश्व जैविक विविधता कार्यढाँचा कोष (Global Bio-Diversity Framework Fund), हरित उर्जा वित्त साझेदारी सुविधा (Clean Energy Financing Partnership Facility), कार्बन कर्जा (Carbon Credit), Innovation Fund, Adaptation Fund, Loss and Damage Fund लगायतका विभिन्न अन्तरराष्ट्रिय हरित वित्तीय संस्थाहरूको स्रोत माथिको पहुँच स्थापित गरी हरित पूर्वाधार विकासमा लगानी गर्न नगर विकास कोषलाई हरित लगानी वाहक (Green Financing Vehicle) को रूपमा प्रवर्द्धन तथा परिचालन गरिनेछ।
- (छ) शहरी तथा क्षेत्रीय विकासमा अनुभवी तथा सेवा निवृत्त जनशक्तिको ज्ञान, अनुभव र सीपलाई पूँजीकृत गर्न एवम् प्रविधि हस्तान्तरणका लागि कार्यविधि तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गरिनेछ।

११.३.३. शहरी पूर्वाधारको डिजाइन, निर्माण, सञ्चालन तथा व्यवस्थापनमा निजी, सहकारी, वित्तीय, संस्थागत क्षेत्र, स्वदेशी तथा वैदेशिक क्षेत्र र समुदायको साझेदारितालाई प्रोत्साहन र परिचालन गर्ने

- (क) न्यून आय वर्गलाई सहूलियत सहित शहरी सेवा पूर्वाधारमा लागत असुली (Cost Recovery) को लागि मानक र कार्यविधि तयार गरी लागु गरिनेछ।
- (ख) निजी क्षेत्र, विभिन्न कोष, वित्तीय संस्था, संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय निकाय, राष्ट्रिय वा अन्तर्राष्ट्रिय गैरसरकारी संस्थाहरू, विकास साझेदारहरूलाई निश्चित लक्ष्य वा क्षेत्रसँग आबद्ध गरी वृहत्तर परिचालन गरिनेछ।
- (ग) स्थानीय स्तरका शहरी पूर्वाधारको निर्माण र व्यवस्थापनमा लाभग्राही समुदायसँग लागत साझेदारीलाई प्रोत्साहन गरिनेछ।
- (घ) शहरी पूर्वाधारका रूपान्तरणकारी आयोजनाहरू प्रभावकारी रूपमा सञ्चालन तथा व्यवस्थापन गरिनेछ।

११.३.४. अनौपचारिक क्षेत्रका आर्थिक क्रियाकलाप र रोजगारीलाई शहरी विकासमा आबद्ध गर्ने

- (क) अनौपचारिक आर्थिक गतिविधि पहिचान गरी शहरी सेवा सुविधामा आबद्ध गरिनेछ।
- (ख) पुनः प्रयोग योग्य फोहरमैला र सामाग्रीहरूको सङ्कलन र व्यवस्थापनलाई प्रोत्साहन गर्न नीतिगत सुधार गरिनेछ।
- (ग) एक पटक प्रयोग भइसकेका सरसामानहरू (लत्ता कपडा, पुस्तक, विद्युतीय सामग्री, फर्निचर आदि) को सङ्कलन, बिक्री, सट्टापट्टा गरी पुनः प्रयोग गर्ने शहरी सेवा केन्द्रहरूको विकास गरिनेछ।
- (घ) शहरी गरिब तथा कृषकलाई शहरभित्र निश्चित स्थान र समय तोकी स्थानीय उत्पादन र दैनिक उपभोग्य वस्तुहरूको व्यापार व्यवसाय गर्न व्यवस्थित क्षेत्रहरू विकास गरिनेछ।
- (ङ) अनौपचारिक क्षेत्रमा कार्यरत जनशक्तिको क्षमता अभिवृद्धि गरी क्रमशः औपचारिक आर्थिक आबद्धता बढाइनेछ।

११.४. व्यवस्थित शहरी विकासका लागि स्रोत साधनको उच्चतम परिचालन गर्ने सँग सम्बन्धित रणनीतिहरूको कार्यनीति:

११.४.१. शहरी क्षेत्रमा क्रियाशील सरोकारवालाहरूको क्षमता अभिवृद्धि सहित सिधा सम्पर्क र समन्वय स्थापित गर्ने

- (क) शहरी विकासका असल अभ्यास, सिकाई तथा अनुसन्धानलाई विस्तार एवम् नवप्रवर्तन र सिर्जनशीलताको प्रवर्द्धन गर्दै शहरी क्षेत्रको ज्ञान, सीप, अनुभव र प्रविधिलाई प्रदेश एवम् स्थानीय तहमा हस्तान्तरण गरिनेछ।
- (ख) शहरहरूबिचको स्वस्थ प्रतिस्पर्धालाई प्रोत्साहन र असल अभ्यासलाई पुरस्कृत गरिनेछ। सङ्घीय शहरी लगानी एवम् सहलगानीको पूर्वशर्तको रूपमा भौतिक विकासको नियमन, व्यवस्थित जग्गा तथा आवास विकास, वातावरण सुधार, भूमिगत

जलसञ्चय तथा फोहरमैला व्यवस्थापन समेतलाई लिने गरी कार्यविधि कार्यान्वयनमा ल्याईनेछ।

- (ग) प्रदेश तथा स्थानीय तहमा आवश्यकता अनुसार अर्किटेक्ट, प्लानर र अन्य विज्ञ जनशक्तिको उपलब्धता सुनिश्चित गरिनेछ। साना र मझौला स्तरका शहरी योजना तर्जुमा र पूर्वाधार डिजाईनमा आन्तरिक प्राविधिक क्षमता वृद्धि गरी परामर्शदाताको परनिर्भरता कम गर्दै लगिनेछ।
- (घ) नगर विकास समितिहरूलाई विज्ञ समूह (Think Tank) का रूपमा रूपान्तरण गर्न क्षमता अभिवृद्धि गरिनेछ।
- (ङ) शहरी विकासका विविध आयामहरूमा निर्वाचित जनप्रतिनिधिहरू, निजी क्षेत्र, गैर सरकारी संस्था, उपभोक्ताको अभिमुखिकरण, अन्तरक्रिया एवम् सचेतना अभिवृद्धिमार्फत सशक्तिकरण र राजनैतिक प्रतिबद्धता हासिल गरिनेछ।
- (च) अन्तर तह तथा अन्तर निकाय समन्वयका लागि आवश्यक संयन्त्र र एकीकृत शहरी सूचना व्यवस्थापन प्रणाली (Urban Management Information System: UMIS) स्थापना गरिनेछ।
- (छ) शहरी क्षेत्रीय वा उपक्षेत्रीय विकासको लागि योजना तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गर्न आवश्यक व्यवस्थामिलाइनेछ।
- (ज) शहरी क्षेत्रमा क्रियाशील निकायहरूबिच ज्ञानको आदानप्रदान, अध्ययन अनुसन्धान, योजना तर्जुमा र कार्यान्वयनमा सहकार्य र समन्वय गर्न नेपाल राष्ट्रिय शहरी मञ्च गठन गरिनेछ।

११.४.२. तहगत शहरी योजनाको स्वीकृति र कार्यान्वयनको लागि कानूनी आधार सहित स्पष्ट खाका तयार गर्ने

- (क) शहरी स्थलीय योजना तर्जुमा, स्वीकृति, भौतिक विकासको नियमन र कार्यान्वयनको लागि आवश्यक शहरी एवम् वस्ती विकास सम्बन्धी कानून तर्जुमा गरी लागु गरिनेछ। शहरी मामिला र पूर्वाधार विकासलाई समग्र शहरी सुशासनको अङ्गको रूपमा अगाडि बढाइनेछ।
- (ख) शहरी पूर्वाधार विकास र सेवा प्रवाहमा दोहोरो नपर्ने गरी निश्चित सेवा पूर्वाधारको मापदण्ड र निकाय तोकिनेछ।
- (ग) समुदायको अग्रसरतामा स्थानीय परिवेश सुहाउँदो वस्ती विकास, शहरी योजना तथा निर्माण सम्बन्धी मापदण्ड तर्जुमा र कार्यान्वयन गरी शहरी भौतिक विकासको नियमन गरिनेछ।
- (घ) तराई, पहाड र हिमाली क्षेत्रको विशिष्ट भौगोलिक परिवेशको साथै वस्तीको आर्थिक आधार र चरित्र (शहरी, अर्ध-शहरी, ग्रामीण) लाई सम्बोधन गर्ने गरी योजना तर्जुमा र मापदण्ड तोकी तहगत शहरी तथा वस्ती विकासको कार्य प्रदेश र स्थानीय तहहरूमा हस्तान्तरण गरिनेछ।
- (ङ) भौतिक विकास योजना, संरचनात्मक योजना, एकीकृत कार्यमुलक योजना, आवधिक योजना, रणनीतिक योजना, एकीकृत शहरी विकास योजना जस्ता शहरी योजनाका प्राविधिक शब्दावलीहरूको परिभाषा तथा मानक तयार गरी अवलम्बन गरिनेछ।

(च) Urban Infrastructure Condition Index, City Prosperity Index, Urban Competitiveness Index, Smart City Indicator, Urban Resiliency Report Card, Degree of Urbanization, जस्ता शहरी तथ्याङ्कलाई व्यवस्थित र अद्यावधिक गरी एवम् सरोकारवालाहरूको पहुँचमा ल्याई तथ्याङ्कमा आधारित निर्णय, योजना र लगानीलाई अनुसरण गरिनेछ।

११.४.३. एकीकृत एवम् स्वतः स्फूर्त रूपमा शहरी सेवा प्रवाह गर्ने

- (क) डिजिटल नेपाल फ्रेमवर्क अवधारणा अनुरूप सूचना प्रविधिको उच्चतम उपयोग गर्दै शहरी सूचना पहुँच र शहरी सेवा प्रवाह थप प्रभावकारी बनाइनेछ।
- (ख) सरकारी कार्यालय परिसरहरूलाई क्रमशः एकीकृत बनाउँदै लगिनेछ। त्यसैगरी यातायात ट्रान्जिट एवम् घनावस्तीको केन्द्रमा शहरी सेवा केन्द्र मार्फत सार्वजनिक सेवा प्रदान गरिनेछ।
- (ग) घरजग्गाको कारोबारलाई व्यवसायिक, पारदर्शी, प्रतिस्पर्धी र जवाफदेही बनाउन उद्योगको रूपमा विकास गरिनेछ। साथै, घरजग्गा व्यवसायलाई एकद्वार प्रणालीबाट नियमन गर्न सरोकारवाला निकायसँग समन्वय र सहकार्य गरिनेछ।
- (घ) शहरी सेवा प्रवाहको सन्दर्भमा गुनासो सम्बोधन गर्नका लागि स्थानीय तहमा प्रभावकारी गुनासो सम्बोधन संयन्त्र स्थापना गरिनेछ।

११.४.४. शहरी योजना तथा पूर्वाधार शासनलाई समावेशी बनाउने

- (क) आवास विहीन तथा शहरी गरिबका सवालहरूको सम्बोधन गर्न आधारभूत सेवा र पूर्वाधारको पहुँच प्रवर्धन गरिनेछ।
- (ख) शहरी विकासमा आदिवासी जनजाति लगायत विशेष समुदायको सामाजिक, साँस्कृतिक एवम् वातावरणीय अधिकारहरूको सम्मान तथा सम्बर्द्धन गरिनेछ।
- (ग) शहरी निर्णय प्रक्रिया र लाभ वितरणमा सबै वर्ग लिङ्ग र समुदायको सूचनामा पहुँच सहित सहभागिता सुनिश्चित गरिनेछ। साथै युवा वर्गको ज्ञान, सीप, सिर्जनशीलता पहिचान गरी शहरी विकास प्रक्रियामा मूलप्रवाहीकरण गरिनेछ।
- (घ) साविकका बासिन्दाहरू विस्थापित नहुने गरी जग्गा पुनर्समायोजन वा उचित मुआब्जाको व्यवस्था गरी शहरी पूर्वाधारका लागि आवश्यक जग्गा प्राप्त गरिनेछ।
- (ङ) शहरी पूर्वाधारहरूको रेखदेख, मर्मत सम्भार र व्यवस्थापनमा समुदाय र खासगरी सीमान्तकृत वर्गको क्षमता अभिवृद्धि र अपनत्वसहित परिचालन गरिनेछ।
- (च) शहरी पूर्वाधारहरूको वातावरणीय परीक्षणका साथै समावेशिता र पहुँचयोग्यता परीक्षण गरिनेछ।

१२. नीति कार्यान्वयनको जिम्मेवारी

यस नीतिको लक्ष्य तथा उद्देश्य प्राप्तिका लागि सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहहरूले आ-आफ्ना नीति तथा कार्यक्रममा समावेश गरी नीति कार्यान्वयन गर्नेछन्। नीति कार्यान्वयनको जिम्मेवारी देहाय अनुसार हुनेछः

१२.१ सङ्घीय सरकारको जिम्मेवारी

- (क) शहरी विकास सम्बद्ध राष्ट्रिय नीतिहरू, कानून, कार्यविधि, मापदण्ड तर्जुमा, कार्यान्वयन र नियमन,
- (ख) शहर तथा वस्तीहरूको वैज्ञानिक वर्गीकरण तथा न्यूनतम सेवा सुविधाको मापदण्ड तर्जुमा,
- (ग) शहरी विकास सम्बन्धी राष्ट्रिय एवम् अन्तरराष्ट्रिय सङ्घ संस्थासँग सन्धि, सम्झौता, अभिसन्धि, सम्पर्क, समन्वय र कार्यान्वयन,
- (घ) तहगत शहरी योजनाको तर्जुमा र कार्यान्वयनमा समन्वय,
- (ङ) शहरी पूर्वाधारको तहगत वर्गीकरण र कार्यान्वयनको जिम्मेवारी निर्धारण,
- (च) विषिष्ट शहरी संरचना विकास,
- (छ) शहरी आर्थिक करिडोर, विशेष र बृहत्तर शहरी क्षेत्रहरूको एकीकृत र समन्वयात्मक विकासका लागि संस्थागत व्यवस्था,
- (ज) प्रदेश तथा स्थानीय तहको शहरी व्यवस्थापनमा समन्वय, सहजीकरण र नियमन,
- (झ) वातावरणमैत्री र हरित प्रविधिलाई प्रोत्साहन, जलवायु अनुकूलन पद्धति विकास, कार्यान्वयन र नियमन,
- (ञ) बहुविपद् जोखिम न्यूनीकरण सम्बन्धी मापदण्ड लागु गर्न प्रोत्साहनका विधिहरू अवलम्बन,
- (ट) पूर्वाधारहरूको डिजिटल अभिलेख सहितको शहरी तथ्याङ्कमा आधारित निर्णय, योजना र लगानी,
- (ठ) जग्गा तथा आवास विकास, बसोबास क्षेत्र सुधार, शहरी पुनरोत्थान र चक्लाबन्दी लगायतका योजनाबद्ध वस्ती विकासका लागि नर्म्स र मापदण्ड निर्धारण,
- (ड) भौतिक विकासको नियमन, व्यवस्थित जग्गा तथा आवास विकास, वातावरण सुधार तथा फोहरमैला व्यवस्थापनलाई पूर्वशर्तको रूपमा लिई रणनीतिक शहरी पूर्वाधारमा लगानी र सहलगानीका लागि आवश्यक कार्यविधि तर्जुमा तथा कार्यान्वयन,
- (ढ) शहरी विकासका असल अभ्यास, नवप्रवर्तन, परम्परागत ज्ञान, सिपको अभिलेखीकरण, अनुसन्धान र प्रविधिलाई प्रदेश एवम् स्थानीय तहमा हस्तान्तरण,
- (ण) सम्पदा वास्तिहरूको बर्गिकरण तथा राष्ट्रिय महत्वका वस्तीहरूको अभिलेखीकरण, संरक्षण र संवर्धन,
- (त) अन्तर तह तथा अन्तर निकाय समन्वयका लागि आवश्यक संयन्त्र र शहरी सूचना व्यवस्थापन प्रणाली (UMIS) विकास,
- (थ) घरजग्गा व्यवसाय नियमन गर्न सरोकारवाला निकायसँग समन्वय र सहजीकरण,
- (द) शहरी क्षेत्रका प्राविधिक शब्दावलीहरूको परिभाषा तथा मानक निर्धारण।

१२.२ प्रदेश सरकारको जिम्मेवारी

- (क) राष्ट्रिय नीति तथा मापदण्डको अधिनमा रही प्रदेशको शहरी विकास सम्बन्धी नीति र कानूनको तर्जुमा र नियमन,
- (ख) प्रादेशिक शहरी प्रणालीको पहिचान र प्रवर्धन सहित प्रदेश राजधानीलाई आर्थिक केन्द्रको रूपमा विकास,

- (ग) उत्थानशील वस्ती विकासलाई प्रोत्साहन,
- (घ) प्रादेशिक महत्त्वका सम्पदा वस्तीहरूको अभिलेखीकरण, संरक्षण र संवर्धन,
- (ङ) स्थानीय तहहरूबिच एकीकृत र समन्वयात्मक रूपमा शहरी भौतिक पूर्वाधारहरूको योजना निर्माण तथा अन्तर स्थानीय तह वृहत्तर शहरी क्षेत्र विकास,
- (च) शहरी तथा क्षेत्रीय विकासमा ज्ञान, अनुभव र सीपलाई पूँजीकृत गर्न एवम् प्रविधि हस्तान्तरणका लागि कार्यविधि तर्जुमा गरी कार्यान्वयन।

१२.३ स्थानीय तहको जिम्मेवारी

- (क) राष्ट्रिय तथा प्रादेशिक नीति तथा मापदण्डको अधिनमा रही मौलिक पहिचान सहितको शहरी विकास सम्बन्धी नीति, कानून र मापदण्डको तर्जुमा र नियमन,
- (ख) स्थानीय परिवेश सुहाउँदो वस्ती विकास, शहरी योजना तथा निर्माण सम्बन्धी मापदण्ड तर्जुमा, कार्यान्वयन तथा भौतिक विकासको नियमन,
- (ग) पहिचानमा आधारित शहरहरूको विकास,
- (घ) परम्परागत पूर्वाधारको संरक्षण र संवर्धन गर्न स्थानीय स्रोत साधन, सिप र प्रविधिको प्रयोगमा प्रोत्साहन,
- (ङ) स्थानीय सम्पदा वस्तीको अभिलेखीकरण, संरक्षण र संवर्धन,
- (च) आधारभूत आवास आपूर्तिको योजना तर्जुमा र कार्यान्वयन,
- (छ) सार्वजनिक, ऐलानी तथा पर्ती जग्गा, खुल्ला क्षेत्र एवम् सामाजिक मिलन केन्द्रहरूको अभिलेखीकरण, संरक्षण तथा व्यवस्थापन,
- (ज) शहरी भौतिक पूर्वाधारहरूको एकीकृत योजना निर्माण र समन्वयात्मक कार्यान्वयन,
- (झ) शहर विस्तार क्षेत्र, प्रशासनिक तथा आर्थिक केन्द्रहरूको योजनाबद्ध विकास,
- (ञ) नवप्रवर्तनका साथै आर्थिक र भौतिक स्रोत साधन परिचालन गरी स्थानीय शहरी व्यवस्थापन,
- (ट) स्थानीय स्रोत साधनको पहिचान, समुचित उपयोग र प्रवर्द्धनबाट शहरको आन्तरिक क्षमता वृद्धि,
- (ठ) शहरी सेवा प्रवाहको सन्दर्भमा गुनासो सम्बोधन संयन्त्र स्थापना र प्रभावकारी कार्यान्वयन,
- (ड) शहरी पूर्वाधारहरूको वातावरणीय परीक्षणका साथै समावेशिता र पहुँचयोग्यता परीक्षण,
- (ढ) शहरी पूर्वाधारहरूको रेखदेख, मर्मत सम्भार र व्यवस्थापनमा समुदाय र सीमान्तकृत वर्गको क्षमता अभिवृद्धि र परिचालन।

१३. संस्थागत व्यवस्था

यस नीतिको कार्यान्वयन शहरी विकास मन्त्रालय र मातहतका निकायहरू, सम्बन्धित प्रदेश मन्त्रालयहरू, स्थानीय तहहरू, नगर विकास समिति तथा प्राधिकरणहरूले गर्नेछन्। यो नीति कार्यान्वयनको लागि आवश्यक समन्वय तथा अनुगमन गर्न सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहमा समितिहरू गठन हुनेछन्। उक्त समितिहरूको प्रारूप निम्नानुसार हुनेछ:

- (क) शहरी विकासको काम एकीकृत तथा समन्वयात्मक रूपमा गर्न गराउन शहरी विकास मन्त्रीको अध्यक्षतामा अनुसूची २ क बमोजिमको सरोकारवाला एवम् विषयगत विज्ञ रहने गरी एक राष्ट्रिय शहरी विकास (समन्वय) परिषद् गठन गरिनेछ।
- (ख) शहरी विकास सम्बन्धी विभिन्न आयोजना तथा परियोजनाको काम कारवाहीलाई एकीकृत रूपमा गर्न गराउन, अनुसन्धान एवम् नवप्रवर्तनलाई प्रोत्साहन गर्न तथा विभिन्न दातृ एवम् साझेदार निकायको सहयोगलाई शहरी विकासमा अधिकतम उपयोग गर्न मन्त्रालयको सचिवको अध्यक्षतामा अनुसूची २ ख बमोजिमको एक शहरी विकास निर्देशक समिति रहनेछ।
- (ग) एक वा एकभन्दा बढी स्थानीय तह वा प्रदेशको भौगोलिक क्षेत्रमा पर्ने सङ्घीय तथा प्रादेशिक योजना कार्यान्वयन गर्न आवश्यकतानुसार संस्थागत व्यवस्था गरिनेछ।
- (घ) मागका आधारमा स्थानीय तहहरूको योजना तथा प्राविधिक क्षमता अभिवृद्धिमा लागि संस्थागत संरचनाहरूको परिचालन गरिनेछ।
- (ङ) शहरी क्षेत्रमा क्रियाशील निकायहरूबिच ज्ञानको आदानप्रदान, अध्ययन अनुसन्धान, योजना तर्जुमा र कार्यान्वयनमा सहकार्य र समन्वय गर्न राष्ट्रिय एवम् अन्तर्राष्ट्रिय सङ्घ संस्था तथा प्राज्ञिक एकाइहरू, शहरी विकास साझेदारहरू तथा अध्ययन संस्थानहरूको प्रतिनिधित्व रहने गरी आवश्यकता अनुसार नेपाल राष्ट्रिय शहरी मञ्च (Nepal National Urban Forum) गठन गरिनेछ।

१४. आर्थिक पक्ष

यस नीतिको कार्यान्वयन गर्न संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको वार्षिक कार्यक्रमको रूपमा विनियोजन हुने बजेट तथा कार्यक्रमहरूबाट स्रोत व्यवस्थापन गरिनेछ। नगर विकास कोषको पुनर्संरचना सहित शहरी पूर्वाधारका लागि थप पूँजी परिचालन गरिनेछ। साथै शहरी लगानीका लागि वैकल्पिक स्रोतहरू, साझेदारी, हरित एवम् जलवायु लगानी, घरजग्गाको भ्यालु क्याप्चर तथा पुनर्समायोजन र अन्य वित्तीय उपकरणहरूको परिचालन गरिनेछ।

१५. कानूनी व्यवस्था

शहरी विकासको कार्यलाई निर्देशन तथा नियमन गर्न तहगत शहरी योजना तर्जुमा तथा कार्यान्वयन, विकास नियमन, योजनाबद्ध जग्गा तथा आवास विकास, एकीकृत शहरी पूर्वाधार (युटिलिटी कोरीडोर), घरजग्गाको व्यावसायिक कारोबार समेतका विषयहरू समावेश गरी छाता ऐनको रूपमा शहरी विकास ऐन तर्जुमा गरी लागु गरिनेछ। यसका अतिरिक्त यस नीतिको कार्यान्वयनको लागि संघ, प्रदेश र स्थानीय तहबाट आवश्यकतानुसार विभिन्न अन्य कानूनी प्रबन्ध गरिनेछ।

१६. अनुगमन तथा मूल्याङ्कन

सङ्घीय तहमा यस नीतिको कार्यान्वयनको नियमित अनुगमन शहरी विकास मन्त्रालयबाट गरिनेछ। वार्षिक रूपमा शहरी विकास मन्त्रालयले क्षेत्रगत एकीकृत प्रतिवेदन प्रकाशन गर्नेछ। नीति कार्यान्वयनको स्थिति, सान्दर्भिकता, प्रभावकारिता तथा उपलब्धिको मूल्याङ्कन राष्ट्रिय

योजना आयोगमार्फत सोझै वा तेश्रो पक्षको संलग्नतामा गराइनेछ। शहरी क्षेत्रसँग अन्तरआबद्धता रहेका नीतिहरूमा शहरी विकासको विषय समावेश भए नभएको सम्बन्धमा समीक्षा गरिनेछ। यस नीति कार्यान्वयन प्रभावकारिताको मूल्याङ्कन स्वतन्त्र रूपमा, सहाभागितामूलक र समन्वयात्मक तवरबाट राष्ट्रिय विकासका सूचकहरूसँग तादम्यता मिलाई प्रत्येक ५-५ वर्षमा गरिनेछ। साथै मूल्याङ्कनको आधारमा नीतिको पुनरावलोकन प्रत्येक १० वर्षको अवधिमा गरिनेछ।

१७. नीति कार्यान्वयनको जोखिम र न्यूनीकरणका उपायहरू

राष्ट्रिय शहरी नीति, २०८१ कार्यान्वयनका सम्भावित जोखिमहरू र तिनीहरूको न्यूनीकरणका उपायहरूको देहायबमोजिम आँकलन गरिएको छः

१७.१ जोखिमहरू

- (क) राष्ट्रिय शहरी नीति लागु गर्ने क्रममा अन्तर निकायगत र अन्तर तहगत सहअस्तित्व, समन्वय र सहकार्यमा आधारित कार्यप्रणाली विकास हुन नसक्ने,
- (ख) पर्याप्त स्रोत साधनको व्यवस्था एवम् शहरी विकास सम्बन्धी कानूनी तथा साङ्गठानिक पुनर्संरचनाका प्रावधानहरू लागु नहुन सक्ने,
- (ग) निजी क्षेत्र, गैर सरकारी निकाय तथा शहरी सरोकारवालाहरूको अपेक्षित सहयोग प्राप्त गर्न कठिनाई हुन सक्ने,
- (घ) प्रक्षेपित आर्थिक वृद्धिदर हासिल हुन नसकेमा शहरी क्षेत्रमा राज्यको लगानी अपर्याप्त हुन सक्ने,
- (ङ) जलवायु र विपद्का घटनाहरूमा अस्वाभाविक वृद्धिबाट जटिलता हुन सक्ने,
- (च) शहरी जनसङ्ख्या वृद्धि र बसाइँसराइको प्रवृत्ति अनुमानयोग्य हुन नसक्ने।

१७.२ जोखिम न्यूनीकरणका उपायहरू

- (क) शहरी विकासको काम एकीकृत तथा समन्वयात्मक रूपमा गर्न गराउन आवश्यक व्यवस्था गरिनेछ,
- (ख) प्रदेश तथा स्थानीय तहहरूको नीति, कानून, मापदण्ड निर्माणमा प्राविधिक सहयोग पुर्याई क्रमशः क्षमता अभिवृद्धि गरिनेछ,
- (ग) सहलगानी लगायत वैकल्पिक आर्थिक स्रोत परिचालनको व्यवस्था गरिनेछ,
- (घ) नीति कार्यान्वयनका लागि सरकारी स्रोतको अतिरिक्त विकास साझेदारबाट प्राप्त हुने तथा लागत आपूरणको सिद्धान्त अनुरूप निजी क्षेत्रको स्रोत समेत आकर्षित गरिनेछ,
- (ङ) शहरी पूर्वाधारको पहिचान तथा निर्माणमा शहर शहरबिच सहकार्यात्मक प्रणाली विकास गरिनेछ,
- (च) विपद् जोखिम न्यूनीकरण र जलवायु अनुकूलनलाई शहरी विकास प्रक्रियामा आन्तरिकीकरण गरिनेछ ।

१८. खारेजी

राष्ट्रिय शहरी नीति, २०६४ खारेज गरिएको छ। उक्त नीति बमोजिम भए गरेका कामकारवाहीहरू यसै नीति बमोजिम भएको मानिनेछ।

१९. अनुसूचीहरू

१९.१. अनुसूची १:	नीति कार्यान्वयनको जिम्मेवारी तालिका
१९.२. अनुसूची २:	संगठन संरचनाको विस्तृतीकरण
१९.२.१. अनुसूची २ क:	राष्ट्रिय शहरी विकास (समन्वय) परिषद्
१९.२.२. अनुसूची २ ख:	शहरी विकास निर्देशक समिति

अनुसूची १: नीति कार्यान्वयनको जिम्मेवारी तालिका

सि. नं.	नीति	रणनीतिहरू	कार्यनीति	नीति कार्यान्वयनको भूमिका		
				संघ	प्रदेश	स्थानीय तह
१.	नीति १: समुन्नत राष्ट्रिय शहरी प्रणाली र शहरी स्वरूपको विकास गर्ने।	१.१ शहर र शहरी प्रणालीबिचको अन्तर आबद्धतालाई प्रवर्द्धन गर्ने।	(क) शहर तथा वस्तीहरूको वैज्ञानिक वर्गीकरण गरी उपलब्ध हुनुपर्ने न्यूनतम सेवा सुविधा र पूर्वाधारको मापदण्ड तयार गरी कार्यान्वयन गरिनेछ। त्यसैगरी मेगा सिटी, स्मार्ट सिटी, नयाँ शहर, हिमाली शहर, एरोसिटी, खाद्य हरियाली शहर, शहरी आर्थिक कोरिडोर जस्ता शब्दावलीहरूको परिभाषा तथा मानक तयार गरिनेछ।	✓		
			(ख) अन्तर शहर र वस्तीहरू बिचको यातायात पहुँच अभिवृद्धि गर्न सरोकारवालासँगको सहकार्य र समन्वयमा द्रुत, अर्धद्रुत र स्थानीय मल्टीमोडल परिवहन पूर्वाधारको विकास गरिनेछ।	✓	✓	✓
			(ग) ट्रान्जिट ओरिएण्टेड विकास (Transit Oriented Development) लाई प्रोत्साहन गरिनेछ।	✓	✓	✓
			(घ) वृहत्तर शहरी क्षेत्र (Mega-city Cluster) र शहरी आर्थिक करिडोर (Urban Economic Corridor) को एकीकृत विकास गरिनेछ।	✓	✓	
	१.२ शहरी-ग्रामीण तथा क्षेत्रीय सम्बन्धलाई सुदृढ गर्दै पिछडिएको क्षेत्रलाई प्रतिस्पर्धी बनाउने।	(क) सुदृढ यातायात र सञ्चार सम्पर्क (Connectivity) सहित उच्चस्तरीय शहरी सेवा र पूर्वाधारमा ग्रामीण क्षेत्रको पहुँच र अन्तरआबद्धता (Rural-Urban Linkage) विस्तार गरिनेछ।	✓	✓	✓	
		(ख) अर्ध-शहरी (Peri-urban) क्षेत्रका परम्परागत मौलिक वस्तीहरूलाई शहरी ग्राम (अर्बन भिलेज)को रूपमा विकास गरिनेछ।		✓	✓	
		(ग) शहर विस्तार गर्दा जल, वन तथा कृषि क्षेत्रको संरक्षणमा जोड दिई पृष्ठप्रदेश (Hinterland) लाई कृषि, पशुपालन एवम् निश्चित आर्थिक पकेट क्षेत्रको रूपमा विकास गर्न प्रोत्साहन गरिनेछ।		✓	✓	
		(घ) आरोग्य शहरी जीवन र खाद्य सुरक्षाका लागि सरोकारवालाको समन्वय र सहकार्यमा रैथाने बाली संरक्षण सहित शहरमा कम्तीमा तीन महिनालाई पुग्ने खाद्य तथा इन्धन भण्डारण पूर्वाधारको विकास गरिनेछ।		✓	✓	

सि. नं.	नीति	रणनीतिहरु	कार्यनीति	नीति कार्यान्वयनको भूमिका		
				संघ	प्रदेश	स्थानीय तह
			(ड) मध्य पहाडी लोकमार्ग, हुलाकी लोकमार्ग, ग्रेट हिमालयन ट्रेल आसपासमा अवस्थित वस्तीहरूको योजनाबद्ध विकासको लागि स्रोत साधन र लगानी वृद्धि गरिनेछ। साथै, पिछडिएको क्षेत्रमा औद्योगिक क्रियाकलापलाई प्रोत्साहन गर्न आवश्यक जग्गाको व्यवस्थापन र पूर्वाधार विकास गरिनेछ।	✓	✓	✓
			(च) असुरक्षित एवम् अपायकमा छरिएर रहेका वस्तीहरूलाई आर्थिक आबद्धता सहित क्रमशः सुरक्षित स्थानमा स्थानान्तरण गर्दै एकीकृत र उत्थानशील वस्तीको रूपमा विकास गरिनेछ।		✓	✓
			(छ) ग्रामीण क्षेत्रका बजार केन्द्र र साना शहरहरूको व्यवस्थित विकास गर्दै जनसङ्ख्यालाई यथास्थानमै बसोबास (Retain) गर्न आर्कषण गराई आन्तरिक बसाइँसराइ र जनसाङ्ख्यिक सन्तुलन कायम गरिनेछ।		✓	✓
			(क) एक शहर एक वा बहु पहिचानमा आधारित भएर शहरहरूको तुलनात्मक लाभका क्षेत्रको प्रस्फुटन सहित शहरहरूलाई विकास गरिनेछ।	✓	✓	✓
		१.३ प्रदेश राजधानी लगायत देशका ठुला शहरहरूलाई प्रमुख आर्थिक केन्द्रको रूपमा विकास गर्ने	(ख) अव्यवस्थित शहरी विस्तार (Urban Sprawl) रोक्नका लागि शहरहरूको प्राकृतिक क्षमता, पृष्ठप्रदेशसँगको अन्तरसम्बन्ध एवम् जनसङ्ख्या वृद्धिको आधारमा शहर विस्तार योजना (Urban Expansion Planning) कार्यान्वयन गरिनेछ।	✓	✓	✓
			(ग) ठुला शहरहरूमा गतिशील जनसङ्ख्या (Floating Population) को चाप समेतलाई मध्यनजर गरी आधारभूत सेवा पूर्वाधार विकास गरिनेछ।	✓	✓	
			(घ) सङ्घीय राजधानी काठमाडौँ उपत्यकालाई सांस्कृतिक शहरको रूपमा विकास गरिने छ।	✓		
			(ड) निश्चित मापदण्ड, नवप्रवर्तन र सघन लगानीका माध्यमबाट प्रदेश राजधानीहरूलाई प्रतिस्पर्धी र जीवन्त शहर बनाइनेछ।	✓	✓	
			(च) नगरपालिका र गाउँपालिकाको प्रशासनिक तथा आर्थिक केन्द्रहरूको योजनाबद्ध विकास गरिनेछ।		✓	✓

सि. नं.	नीति	रणनीतिहरू	कार्यनीति	नीति कार्यान्वयनको भूमिका		
				संघ	प्रदेश	स्थानीय तह
			(क) राष्ट्रिय, प्रादेशिक तथा स्थानीय सम्पदा वस्तीहरूको अभिलेख तयार गरी दिगो संरक्षण र आर्थिक उन्नतिका लागि स्थानीय उत्पादन र पर्यटन प्रवर्धनसँग आबद्ध गरी मौलिक वास्तुकला संरक्षण र शहरी पुनरूत्थानका योजनाहरू कार्यान्वयन गरिनेछ।	✓	✓	✓
			(ख) स्थानीय तहहरूको सहकार्यमा अभिलेखीकरण र नयाँ पुस्तालाई ज्ञान हस्तान्तरण सहित विविधतायुक्त पर्यावरणीय, सामाजिक, आर्थिक आधार सहितका वस्ती स्वरूपको संरक्षण र प्रवर्धन (Morphological Retainment and Enhancement) गरिनेछ।		✓	✓
		१.४ विविधतायुक्त मौलिक शहरी तथा वस्ती स्वरूपको पहिचान, संरक्षण,	(ग) परम्परागत ढुङ्गेधारा, इनार, पोखरी, पाटीपौवा, देवल, चोक चौतारा लगायतका पूर्वाधारको संरक्षण र संवर्धन गर्न स्थानीय स्रोत साधान, सीप र प्रविधिको प्रयोगलाई प्रोत्साहन गरिनेछ।			✓
		पुनरूत्थान एवम् विकास गर्ने।	(घ) शहरी दृश्यावलीमा प्रतिकूल प्रभाव पार्ने तार, होर्डिंग बोर्ड, पार्किङ जस्ता वस्तुहरूको नियन्त्रण तथा नियमन गर्न एवम् शहरी सौन्दर्य अभिवृद्धिका लागि शहरी भू-आकृति (Urban Landscape) कार्यविधि तयार गरी लागु गरिनेछ।	✓	✓	✓
			(ङ) नयाँ शहर तथा वस्ती योजनामा नेपाली मौलिकता र विविधता अनुसार तहगत पदमार्ग, किनारा, क्षेत्र, नोड र ल्याण्डमार्क (Paths, Edges, Districts, Nodes, and Landmarks) हरू समावेश गरिनेछ।	✓	✓	✓

सि. नं.	नीति	रणनीतिहरु	कार्यनीति	नीति कार्यान्वयनको भूमिका		
				संघ	प्रदेश	स्थानीय तह
२.	नीति २: उत्थानशील शहरी पूर्वाधारको पहुँचमा विस्तार गर्ने।	२.१ आधारभूत शहरी पूर्वाधार र सेवामा सबैको पहुँच सुनिश्चित गर्ने	(क) संयुक्त आवास, सामुहिक आवास, सामाजिक आवास, भाडाको आवास, सहकारी आवास, लगायत व्यवस्थित आवास निर्माण एवम् भइरहेका आवासहरूको स्तरोन्नतिका माध्यमबाट सबैको लागि सुरक्षित र सुपथ (Affordable) न्यूनतम आवास सुविधा प्रत्याभूति गरिनेछ। साथै, जग्गा वा आवास विकास योजनामा अनिवार्य रूपमा न्यून आय वर्गलाई समावेश गरिनेछ।	✓	✓	✓
			(ख) शहरी बासिन्दाका लागि पर्याप्त सुरक्षित खानेपानी, सरसफाइ पूर्वाधार र बाढीजन्य प्रकोप न्यूनीकरणका लागि सरोकारवालासँगको समन्वय र सहकार्यमा शहरी जल व्यवस्थापन (Urban Water Management) को दिगो पूर्वाधार विकास गरिनेछ।	✓	✓	✓
			(ग) स्वच्छ र सुरक्षित शहरी वातावरणको लागि बसोबास क्षेत्र सुधार गरिनेछ। साथै, आधारभूत आवास एकाइ र कृषि भूमिको हकमा आर्थिक सहूलियतका विकल्प सहित निर्मित क्षेत्र विस्तारलाई निरूत्साहित गरी हरित क्षेत्र संरक्षणको लागि समन्वय गरिनेछ।	✓	✓	✓
			(घ) सबैको लागि पहुँचयुक्त, सुविधायुक्त, सुरक्षित र वातावरणमैत्री शहरी यातायातका लागि सरोकारवालासँगको सहकार्य र समन्वयमा मास ट्रान्जिट, पैदलमैत्री, साईकलमैत्री एवम् नवीकरण उर्जामा आधारित यातायात पूर्वाधार विकास गरिनेछ।	✓	✓	✓
			(ङ) शहरी पूर्वाधारलाई ज्येष्ठ नागरिक, महिला, बालबालिका, अपाङ्गता भएका व्यक्ति सहित लैङ्गिकमैत्री बनाइनेछ।	✓	✓	✓
			(क) एकीकृत र समन्वयात्मक (Holistic Approach) रूपमा शहरी भौतिक पूर्वाधारहरूको योजना तथा निर्माण गरिनेछ; आवश्यकता अनुसारका पूर्वाधारहरूलाई व्यवस्थित र भूमिगत गर्दै लगिनेछ।	✓	✓	✓
	२.२ एकीकृत रूपमा शहरी					

सि. नं.	नीति	रणनीतिहरू	कार्यनीति	नीति कार्यान्वयनको भूमिका		
				संघ	प्रदेश	स्थानीय तह
		पूर्वाधारको स्तरोन्नति र विस्तार गर्ने।	(ख) पूर्वाधार र सेवा सुविधा सञ्जाल सहितको योजनाबद्ध आवासीय क्षेत्रहरू निर्माण गर्न प्राथमिकता र प्रोत्साहन दिइनेछ। यसका लागि जग्गा तथा आवास एकीकरण विधिको विस्तारित र बहुउपयोगी (Scale-up and Flexible) उपयोग गर्ने गरी कार्यविधि र मापदण्ड तर्जुमा गरिनेछ।		✓	✓
			(ग) व्यवस्थित सार्वजनिक शौचालय, पाटी, पौवा, चौतारा, उद्यान, सामुदायिक केन्द्र, पुस्तकालय जस्ता सामाजिक मिलनका स्थलहरू संरक्षण एवम् डिजिटल सुविधा सहित विकास गरिनेछ।		✓	✓
			(घ) सरोकारवालासँग सहकार्य र समन्वयमा शहरमा आवश्यक शिक्षा, स्वास्थ्य, खेलकुद, सांस्कृतिक, पर्यटकीय र मनोरञ्जनात्मक पूर्वाधारहरू विकास गरिनेछ।	✓	✓	✓
			(ङ) शहरी क्षेत्रमा हाटबजार, बसपार्क, व्यवसाय शुरूवाती स्थल (Start-up Business Space), प्रशोधन केन्द्र, विशेष आर्थिक क्षेत्र, औद्योगिक क्षेत्र लगायतका दिगो आर्थिक आय आर्जन गर्ने खालका पूर्वाधार विकासमा समन्वय र सहकार्य गरिनेछ।	✓	✓	✓
			(क) शहरमा विपद् जोखिम न्यूनीकरणका लागि पूर्वसूचना र पूर्वतयारीका सेवा र पूर्वाधारको व्यवस्था गरिनेछ। बहुविपद् जोखिमको अवस्था आँकलन गरी भूउपयोग र भौतिक विकास नियमन एवम् जोखिमपूर्ण वस्तीहरूको स्थानान्तरण गरिनेछ।	✓	✓	✓
			(ख) शहरी वन तथा कृषिलाई योजनामा आबद्ध गरी तह अनुसार आवश्यक खुल्ला क्षेत्र (चौतारा, पोखरी, उद्यान, चोक, खेलमैदान, टुँडिखेल, आदि) र हरियाली क्षेत्रको विकास गरिनेछ।	✓		✓

सि. नं.	नीति	रणनीतिहरू	कार्यनीति	नीति कार्यान्वयनको भूमिका			
				संघ	प्रदेश	स्थानीय तह	
		प्राथमिकता दिई दिगो र पर्यावरण मैत्री पूर्वाधारको विकास गर्ने ।	(ग) शहरी जल सुरक्षा (Urban Water Security) का लागि परिवार, समुदाय, नगरस्तर र क्षेत्रीयस्तरमा भूमिगत जल संरक्षण एवम् पुनर्भरण (Recharge) गरिनेछ। जमिनको प्राकृतिक बनोट र पानीको प्राकृतिक बहावलाई अवरोध नहुने गरी जलप्रणालीको संरक्षण तथा प्रवर्द्धन गरिनेछ।	✓	✓	✓	
			(घ) फोहरमैलाको उत्पादन घटाउने, पुनः प्रयोग गर्ने र स्रोतमा वर्गीकरण गरी चक्रीय प्रयोगबाट फोहरमैलाको वैज्ञानिक व्यवस्थापन गर्न प्राविधिक सहयोग र आवश्यक पूर्वाधार निर्माण गरिनेछ।	✓	✓	✓	
			(ङ) शहरमा फैलन सक्ने महामारी नियन्त्रणका लागि आवश्यक पर्ने संरचना र सुविधाहरूको योजना तथा मापदण्ड बनाई कार्यान्वयन गरिनेछ।	✓	✓	✓	
			(च) पूर्वाधार निर्माणमा वातावरणमैत्री निर्माण सामग्री र हरित प्रविधिलाई प्रोत्साहन, न्यून कार्बन उत्सर्जनसहित जलवायु अनुकूलन पद्धति र प्रविधिलाई अनुसरण गरिनेछ।	✓	✓	✓	
			(छ)				
			(ज) बहुविपद् जोखिमको न्यूनीकरणको लागि मौजुदा संहिता र मापदण्डलाई समय सापेक्ष परिवर्तन गर्दै लागु गर्न प्रोत्साहनका विधिहरू समेत अवलम्बन गरिनेछ।	✓	✓	✓	
			(झ)				
		(ञ) विपद् पछिको पुनर्निर्माणमा विगतको कमी कमजोरी र सिकाईको विश्लेषण गरी अझ राम्रो निर्माण (Build Back Better) को अवधारणा अनुसरण गरिनेछ। नेपालमा विपद् जोखिम अवश्यम्भावी रहेकोले कुनै एक घटना केन्द्रित उपचारको सट्टा रोकथाम र पूर्वतयारीको लागि अनवरत रूपमा सञ्चालित दीर्घकालीन प्रणाली प्रवर्द्धन गरिनेछ।	✓	✓	✓		

सि. नं.	नीति	रणनीतिहरू	कार्यनीति	नीति कार्यान्वयनको भूमिका		
				संघ	प्रदेश	स्थानीय तह
२.४ शहरी पूर्वाधार सम्पत्तिको व्यवस्थापन एवम् आवधिक मर्मत सम्भार गर्ने।			(क) शहरी पूर्वाधारहरूको डिजिटल अभिलेख तयारी र अद्यावधिक गरी सरोकारवाला निकायहरूबिच सूचना आदान प्रदान गर्न समन्वय र सहकार्य गरिनेछ।	✓	✓	✓
			(ख) सार्वजनिक, ऐलानी तथा पर्ती जग्गाको अभिलेखीकरण, संरक्षण तथा व्यवस्थापनका साथै, सबै तहका सडक तथा सार्वजनिक पूर्वाधारहरूले ओगटेको जमिनको कित्ताकाट सहित अभिलेख राख्न सम्बन्धित निकायसँग समन्वय र सहकार्य गरिनेछ।		✓	✓
			(ग) शहरी पूर्वाधारहरू अविच्छिन्न सञ्चालन गर्न तत्कालिक र आवधिक मर्मत सम्भार योजना तयार गरी कार्यान्वयनमा समन्वय गरिनेछ। यसका लागि प्रतिकार्य संयन्त्र (Response Mechanism) को व्यवस्था गर्न सहकार्य गरिनेछ।		✓	✓
			(घ) शहरी पूर्वाधारको तहगत वर्गीकरण गरी सोही अनुरूप तत् तत् तह र निकायलाई अभिलेखीकरण, मर्मत सम्भार, सञ्चालन र व्यवस्थापनमा जिम्मेवार बनाइनेछ।	✓		
			(ङ) महत्वपूर्ण शहरी पूर्वाधारहरूको उपयोग समय (Functional Life Span) तोक्ने व्यवस्था गरिने छ। पूर्वाधारको जीवनचक्र खर्च (Life Cycle Cost) न्यून गर्न आकस्मिक मर्मत सम्भारको लागि बीमा (Insurance) का साथै नियमित मर्मत सम्भार र उपयोग समय पछिको निर्माणको लागि वार्षिक वृत्ति कोष (Sinking Fund) लगायतका विकल्पहरूको व्यवस्था गर्न आवश्यक कार्यविधि र मापदण्ड बनाईनेछ।	✓	✓	

सि. नं.	नीति	रणनीतिहरू	कार्यनीति	नीति कार्यान्वयनको भूमिका		
				संघ	प्रदेश	स्थानीय तह
३.	नीति ३: व्यवस्थित शहरी विकासका लागि स्रोत साधनको उच्चतम परिचालन गर्ने।	३.१ बहुक्षेत्रगत लगानी योजना (MSIP) तयार गरी प्राथमिकताको आधारमा संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको सरकारको स्रोत साधनलाई प्रभावकारी रूपमा परिचालन गर्ने।	(क) अधिकतम सामाजिक तथा आर्थिक प्रतिफल प्राप्त हुने रूपान्तरणकारी शहरी पूर्वाधारको पहिचान र प्राथमिकीकरण गरी बहुक्षेत्रगत लगानीलाई दिशानिर्देश गरिनेछ।	✓	✓	✓
			(ख) निश्चित मापदण्ड बनाई जनसहभागितामा आधारित जग्गा तथा आवास विकास, बसोबास क्षेत्र सुधार, शहरी पुनरोत्थान र चक्लाबन्दी लगायतका योजनाबद्ध वस्ती विकासमा सरकारी लगानी वृद्धि गरी योजनाबद्ध विकास बाहेकका क्षेत्रमा लगानी निरूत्साहित गरिनेछ।	✓	✓	✓
			(ग) शहरी योजना, वित्तीय संरचना तथा विनियोजन प्रणालीबिच सामञ्जस्य कायम गरी रणनीतिक शहरी पूर्वाधारमा लगानी एवम् सहलगानीका लागि आवश्यक कार्यविधि तर्जुमा गरी कार्यान्वयनमा ल्याइनेछ।	✓	✓	✓
			(घ) स्थानीय स्रोत साधन (मानव संसाधन, निर्माण सामग्री, वित्त, ज्ञान, प्रविधि आदि) को पहिचान, समुचित उपयोग र प्रवर्द्धनबाट शहरको आन्तरिक क्षमता वृद्धि गरी अनुदानमाथिको परनिर्भरता कम गर्दै लगिनेछ।			✓
	३.२ वैकल्पिक वित्तीय उपकरणहरू र स्रोत साधन परिचालन गर्ने।	(क) शहरी पूर्वाधारको विकासबाट घरजग्गा र संरचनामा हुने मूल्य अभिवृद्धि (Value Capture) लाई शहरको आन्तरिक स्रोत बढाउने साधनको रूपमा प्रयोग गरिनेछ। यसका लागि घरजग्गाको मूल्याङ्कनलाई वैज्ञानिक बनाई एकरूपता ल्याउनका लागि स्वचालित प्रणाली (Land Value Index) को विकास गर्न सम्बन्धित निकायसँग सहकार्य गरिनेछ। खाली घडेरी (Vacant land) र आधारभूत आवास एकाइभन्दा बढी क्षेत्रफलको घर निर्माणमा प्रगतिशील करको माध्यमबाट अनुत्पादक क्षेत्रको लगानीलाई निरूत्साहित गरिने छ।	✓	✓	✓	
		(ख) शहरी पूर्वाधारका लागि जग्गा प्राप्तिमा जग्गा पुनर्समायोजन (Land Readjustment), जग्गा एकीकरण (Land Pooling), सट्टापट्टा, अल्पकालीन स्वामित्व हस्तान्तरण (Lease), जग्गा साझेदारी (Land Sharing), विकास अधिकार हस्तान्तरण (Development Right Transfer), चक्लाबन्दी, भूमि	✓	✓	✓	

सि. नं.	नीति	रणनीतिहरु	कार्यनीति	नीति कार्यान्वयनको भूमिका		
				संघ	प्रदेश	स्थानीय तह
			बैङ्कजस्ता वैकल्पिक उपायहरू अवलम्बन गर्न आवश्यक कानून र कार्यविधि तर्जुमा गरी कार्यान्वयनमा ल्याइनेछ।			
			(ग) योजनाबद्ध शहरी विकासका लागि राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा उपलब्ध ज्ञान, सीप, प्रविधि, सिकाई, नवप्रवर्तनका साथै आर्थिक र भौतिक स्रोत साधन परिचालन गरिनेछ।	✓	✓	
			(घ) योजनाबद्ध शहरी विकासका लागि कर्मचारी सञ्चय कोष, नागरिक लगानी कोष, कल्याणकारी कोष, जग्गा विकास चक्रकोष, नगर विकास कोष, विकास प्राधिकरण कोष, सामाजिक सुरक्षा कोष, विप्रेषण लगायत वित्तीय स्रोतको परिचालन गरिनेछ।	✓	✓	✓
			(ङ) अनुदान मिश्रित ऋण, मिश्रित वित्त (Blended Finance), सार्वजनिक निजी साझेदारी (Public Private Partnership), प्रभावी वित्तीय लगानी (Impact Investment Financing), शहरी ऋणपत्र (Municipal Bond) र सामुदायिक लागत सहभागिता लगायतका वैकल्पिक वित्तीय उपकरणहरू परिचालन गरिनेछ।	✓	✓	✓
			(च) हरित कोष, जलवायु कोष, विश्व वातावरण सुविधा (Global Environment Facility), विश्व जैविक विविधता कार्यढाँचा कोष (Global Bio-Diversity Framework Fund), हरित उर्जा वित्त साझेदारी सुविधा (Clean Energy Financing Partnership Facility), कार्बन कर्जा (Carbon Credit), Innovation Fund, Adaptation Fund, Loss and Damage Fund लगायतका विभिन्न अन्तरराष्ट्रिय हरित वित्तीय संस्थाहरूको स्रोत माथिको पहुँच स्थापित गरी हरित पूर्वाधार विकासमा लगानी गर्न नगर विकास कोषलाई हरित लगानी वाहक (Green Financing Vehicle) को रूपमा प्रवर्द्धन तथा परिचालन गरिनेछ।	✓		
			(छ) शहरी तथा क्षेत्रीय विकासमा अनुभवी तथा सेवा निवृत्त जनशक्तिको ज्ञान, अनुभव र सीपलाई पूँजीकृत गर्न एवम् प्रविधि हस्तान्तरणका लागि कार्यविधि तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गरिनेछ।	✓	✓	✓

सि. नं.	नीति	रणनीतिहरू	कार्यनीति	नीति कार्यान्वयनको भूमिका		
				संघ	प्रदेश	स्थानीय तह
	३.३ शहरी पूर्वाधारको डिजाइन, निर्माण, सञ्चालन तथा व्यवस्थापनमा निजी, सहकारी, वित्तीय, संस्थागत क्षेत्र, स्वदेशी तथा वैदेशिक क्षेत्र र समुदायको साझेदारितालाई प्रोत्साहन र परिचालन गर्ने।		(क) न्यून आय वर्गलाई सहूलियत सहित शहरी सेवा पूर्वाधारमा लागत असुली (Cost Recovery) को लागि मानक र कार्यविधि तयार गरी लागु गरिनेछ।	✓		
			(ख) निजी क्षेत्र, विभिन्न कोष, वित्तीय संस्था, संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय निकाय, राष्ट्रिय वा अन्तर्राष्ट्रिय गैरसरकारी संस्थाहरू, विकास साझेदारहरूलाई निश्चित लक्ष्य वा क्षेत्रसँग आबद्ध गरी वृहत्तर परिचालन गरिनेछ।	✓		✓
			(ग) स्थानीय स्तरका शहरी पूर्वाधारको निर्माण र व्यवस्थापनमा लाभग्राही समुदायसँग लागत साझेदारीलाई प्रोत्साहन गरिनेछ।			✓
			(घ) शहरी पूर्वाधारका रूपान्तरणकारी आयोजनाहरू प्रभावकारी रूपमा सञ्चालन तथा व्यवस्थापन गरिनेछ।	✓	✓	
	३.४ अनौपचारिक क्षेत्रका आर्थिक क्रियाकलाप र रोजगारीलाई शहरी विकासमा आबद्ध गर्ने।		(क) अनौपचारिक आर्थिक गतिविधि पहिचान गरी शहरी सेवा सुविधामा आबद्ध गरिनेछ।			✓
			(ख) पुनः प्रयोग योग्य फोहरमैला र सामग्रीहरूको सङ्कलन र व्यवस्थापनलाई प्रोत्साहन गर्न नीतिगत सुधार गरिनेछ।		✓	✓
			(ग) एक पटक प्रयोग भइसकेका सरसामानहरू (लत्ता कपडा, पुस्तक, विद्युतीय सामग्री, फर्निचर आदि) को सङ्कलन, बिक्री, सट्टापट्टा गरी पुनः प्रयोग गर्ने शहरी सेवा केन्द्रहरूको विकास गरिनेछ।		✓	✓
			(घ) शहरी गरिब तथा कृषकलाई शहरभित्र निश्चित स्थान र समय तोकी स्थानीय उत्पादन र दैनिक उपभोग्य वस्तुहरूको व्यापार व्यवसाय गर्न व्यवस्थित क्षेत्रहरू विकास गरिनेछ।			✓
			(ङ) अनौपचारिक क्षेत्रमा कार्यरत जनशक्तिको क्षमता अभिवृद्धि गरी क्रमशः औपचारिक आर्थिक आबद्धता बढाइनेछ।			✓

सि. नं.	नीति	रणनीतिहरू	कार्यनीति	नीति कार्यान्वयनको भूमिका		
				संघ	प्रदेश	स्थानीय
४.	नीति ४: अन्तर क्षेत्रगत समन्वय र शहरी सुशासन अभिवृद्धि गर्ने।	४.१ शहरी क्षेत्रमा क्रियाशील सरोकारवालाहरूको क्षमता अभिवृद्धि सहित सिधा सम्पर्क र समन्वय स्थापित गर्ने।	(क) शहरी विकासका असल अभ्यास, सिकाई तथा अनुसन्धानलाई विस्तार एवम् नवप्रवर्तन र सिर्जनशीलताको प्रवर्द्धन गर्दै शहरी क्षेत्रको ज्ञान, सीप, अनुभव र प्रविधिलाई प्रदेश एवम् स्थानीय तहमा हस्तान्तरण गरिनेछ।	✓		
			(ख) शहरहरूबिचको स्वस्थ प्रतिस्पर्धालाई प्रोत्साहन र असल अभ्यासलाई पुरस्कृत गरिनेछ। सङ्घीय शहरी लगानी एवम् सहलगानीको पूर्वशर्तको रूपमा भौतिक विकासको नियमन, व्यवस्थित जग्गा तथा आवास विकास, वातावरण सुधार, भूमिगत जलसञ्चय तथा फोहरमैला व्यवस्थापन समेतलाई लिने गरी कार्यविधि कार्यान्वयनमा ल्याइनेछ।	✓		✓
			(ग) प्रदेश तथा स्थानीय तहमा आवश्यकता अनुसार आर्किटेक्ट, प्लानर र अन्य विज्ञ जनशक्तिको उपलब्धता सुनिश्चित गरिनेछ। साना र मझौला स्तरका शहरी योजना तर्जुमा र पूर्वाधार डिजाईनमा आन्तरिक प्राविधिक क्षमता वृद्धि गरी परामर्शदाताको परनिर्भरता कम गर्दै लगिनेछ।		✓	✓
			(घ) नगर विकास समितिहरूलाई विज्ञ समूह (Think Tank) का रूपमा रूपान्तरण गर्न क्षमता अभिवृद्धि गरिनेछ।	✓		✓
			(ङ) शहरी विकासका विविध आयामहरूमा निर्वाचित जनप्रतिनिधिहरू, निजी क्षेत्र, गैर सरकारी संस्था, उपभोक्ताको अभिमुखिकरण, अन्तरक्रिया एवम् सचेतना अभिवृद्धिमाफत सशक्तिकरण र राजनैतिक प्रतिबद्धता हासिल गरिनेछ।	✓	✓	✓
			(च) अन्तर तह तथा अन्तर निकाय समन्वयका लागि आवश्यक संयन्त्र र एकीकृत शहरी सूचना व्यवस्थापन प्रणाली (Urban Management Information System: UMIS) स्थापना गरिनेछ।	✓	✓	✓
			(छ) शहरी क्षेत्रीय वा उपक्षेत्रीय विकासको लागि योजना तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गर्न आवश्यक व्यवस्था मिलाइनेछ।	✓		

सि. नं.	नीति	रणनीतिहरू	कार्यनीति	नीति कार्यान्वयनको भूमिका		
				संघ	प्रदेश	स्थानीय
			(ज) शहरी क्षेत्रमा क्रियाशील निकायहरूबिच ज्ञानको आदानप्रदान, अध्ययन अनुसन्धान, योजना तर्जुमा र कार्यान्वयनमा सहकार्य र समन्वय गर्न नेपाल राष्ट्रिय शहरी मञ्च गठन गरिनेछ।	✓	✓	✓
		४.२ तहगत शहरी योजनाको स्वीकृति र कार्यान्वयनको लागि कानूनी आधार सहित स्पष्ट खाका तयार गर्ने।	(क) शहरी स्थलीय योजना तर्जुमा, स्वीकृति, भौतिक विकासको नियमन र कार्यान्वयनको लागि आवश्यक शहरी एवम् वस्ती विकास सम्बन्धी कानून तर्जुमा गरी लागु गरिनेछ। शहरी मामिला र पूर्वाधार विकासलाई समग्र शहरी सुशासनको अङ्गको रूपमा अगाडि बढाइनेछ।	✓		
			(ख) शहरी पूर्वाधार विकास र सेवा प्रवाहमा दोहोरो नपर्ने गरी निश्चित सेवा पूर्वाधारको मापदण्ड र निकाय तोकिनेछ।	✓	✓	✓
			(ग) समुदायको अग्रसरतामा स्थानीय परिवेश सुहाउँदो वस्ती विकास, शहरी योजना तथा निर्माण सम्बन्धी मापदण्ड तर्जुमा र कार्यान्वयन गरी शहरी भौतिक विकासको नियमन गरिनेछ।	✓	✓	✓
			(घ) तराई, पहाड र हिमाली क्षेत्रको विशिष्ट भौगोलिक परिवेशको साथै वस्तीको आर्थिक आधार र चरित्र (शहरी, अर्ध-शहरी, ग्रामीण) लाई सम्बोधन गर्ने गरी योजना तर्जुमा र मापदण्ड तोकी तहगत शहरी तथा वस्ती विकासको कार्य प्रदेश र स्थानीय तहहरूमा हस्तान्तरण गरिनेछ।	✓	✓	✓
			(ङ) भौतिक विकास योजना, संरचनात्मक योजना, एकीकृत कार्यमुलक योजना, आवधिक योजना, रणनीतिक योजना, एकीकृत शहरी विकास योजना जस्ता शहरी योजनाका प्राविधिक शब्दावलीहरूको परिभाषा तथा मानक तयार गरी अवलम्बन गरिनेछ।	✓		
			(च) Urban Infrastructure Condition Index, City Prosperity Index, Urban Competitiveness Index, Smart City Indicator, Urban Resiliency Report Card, Degree of Urbanization, जस्ता शहरी तथ्याङ्कलाई व्यवस्थित र अद्यावधिक गरी एवम् सरोकारवालाहरूको पहुँचमा ल्याई तथ्याङ्कमा आधारित निर्णय, योजना र लगानीलाई अनुसरण गरिनेछ।	✓	✓	✓
			४.३ एकीकृत एवम् स्वतः	(क) डिजिटल नेपाल फ्रेमवर्क अवधारणा अनुरूप सूचना प्रविधिको उच्चतम उपयोग गर्दै शहरी सूचना पहुँच र शहरी सेवा प्रवाह थप प्रभावकारी बनाइनेछ।	✓	✓

सि. नं.	नीति	रणनीतिहरू	कार्यनीति	नीति कार्यान्वयनको भूमिका		
				संघ	प्रदेश	स्थानीय
		स्फूर्त रूपमा शहरी सेवा प्रवाह गर्ने।	(ख) सरकारी कार्यालय परिसरहरूलाई क्रमशः एकीकृत बनाउँदै लगिनेछ। त्यसैगरी यातायात ट्रान्जिट एवम् घनावस्तीको केन्द्रमा शहरी सेवा केन्द्र मार्फत सार्वजनिक सेवा प्रदान गरिनेछ।	✓	✓	✓
			(ग) घरजग्गाको कारोबारलाई व्यवसायिक, पारदर्शी, प्रतिस्पर्धी र जवाफदेही बनाउन उद्योगको रूपमा विकास गरिनेछ। साथै, घरजग्गा व्यवसायलाई एकद्वार प्रणालीबाट नियमन गर्न सरोकारवाला निकायसँग समन्वय र सहकार्य गरिनेछ।	✓	✓	✓
			(घ) शहरी सेवा प्रवाहको सन्दर्भमा गुनासो सम्बोधन गर्नका लागि स्थानीय तहमा प्रभावकारी गुनासो सम्बोधन संयन्त्र स्थापना गरिनेछ।	✓		✓
	४.४ शहरी योजना तथा पूर्वाधार शासनलाई समावेशी बनाउने।		(क) आवास विहीन तथा शहरी गरिबका सवालहरूको सम्बोधन गर्न आधारभूत सेवा र पूर्वाधारको पहुँच प्रवर्धन गरिनेछ।	✓	✓	✓
			(ख) शहरी विकासमा आदिवासी जनजाति लगायत विशेष समुदायको सामाजिक, साँस्कृतिक एवम् वातावरणीय अधिकारहरूको सम्मान तथा सम्बर्द्धन गरिनेछ।	✓	✓	✓
			(ग) शहरी निर्णय प्रक्रिया र लाभ वितरणमा सबै वर्ग लिङ्ग र समुदायको सूचनामा पहुँच सहित सहभागिता सुनिश्चित गरिनेछ। साथै युवा वर्गको ज्ञान, सीप, सिर्जनशीलता पहिचान गरी शहरी विकास प्रक्रियामा मूलप्रवाहीकरण गरिनेछ।	✓		
			(घ) साविकका बासिन्दाहरू विस्थापित नहुने गरी जग्गा पुनर्समायोजन वा उचित मुआवजाको व्यवस्था गरी शहरी पूर्वाधारका लागि आवश्यक जग्गा प्राप्त गरिनेछ।	✓	✓	✓
			(ङ) शहरी पूर्वाधारहरूको रेखदेख, मर्मत सम्भार र व्यवस्थापनमा समुदाय र खासगरी सीमान्तकृत वर्गको क्षमता अभिवृद्धि र अपनत्वसहित परिचालन गरिनेछ।			✓
			(च) शहरी पूर्वाधारहरूको वातावरणीय परीक्षणका साथै समावेशिता र पहुँचयोग्यता परीक्षण गरिनेछ।			✓

अनुसूची २: सँगठन संरचनाको विस्तृतीकरण
अनुसूची २ क: राष्ट्रिय शहरी विकास (समन्वय) परिषद्

शहरी विकासको काम एकीकृत तथा समन्वयात्मक रूपमा गर्न गराउन गठन हुने राष्ट्रिय शहरी विकास (समन्वय) परिषद्को सङ्गठनात्मक संरचना देहाय बमोजिम रहनेछ।

(क)	मन्त्री, शहरी विकास मन्त्रालय	– अध्यक्ष
(ख)	प्रदेश सरकारका शहरी विकास सम्बन्धी विषय हेर्ने मन्त्री, सात जना	– सदस्य
(ग)	सदस्य (शहरी विकास हेर्ने), राष्ट्रिय योजना आयोग	– सदस्य
(घ)	सचिव, अर्थ मन्त्रालय	– सदस्य
(ङ)	सचिव, भूमि व्यवस्था, सहकारी तथा गरिबी निवारण मन्त्रालय	– सदस्य
(च)	सचिव, संघीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय	– सदस्य
(छ)	सचिव, शहरी विकास मन्त्रालय	– सदस्य
(ज)	सातै प्रदेशको प्रतिनिधित्व हुने गरी गाउँपालिका वा नगरपालिकाको अध्यक्ष, उपाध्यक्ष वा प्रमुख, उपप्रमुखमध्येबाट मन्त्रालयले मनोनित गरेका कम्तीमा तीन जना महिला सहित बढीमा सात जना	– सदस्य
(झ)	संयोजक, नेपाल राष्ट्रिय शहरी विकास मञ्च	– सदस्य
(ञ)	मन्त्रालयको सम्बन्धित महाशाखा हेर्ने सहसचिव	– सदस्य सचिव

आवश्यकता अनुसार सरोकारवाला निकाय/ विषय विज्ञ आमन्त्रण गर्न सकिने।

नोट: खण्ड (ज) को हकमा सदस्यहरूको अवधि कम्तीमा दुई वर्षको हुनेछ।

अनुसूची २ ख: शहरी विकास निर्देशक समिति

शहरी विकासको कामलाई एकीकृत रूपमा गर्न गराउन तथा विविध अनुसन्धान तथा नवप्रवर्तनलाई प्रोत्साहन गर्न गठन हुने शहरी विकास राष्ट्रिय निर्देशक समितिको सङ्गठनात्मक संरचना देहाय बमोजिम रहनेछ।

(क) सचिव, शहरी विकास मन्त्रालय	– अध्यक्ष
(ख) सहसचिव, राष्ट्रिय योजना आयोग	– सदस्य
(ग) सहसचिव, अर्थ मन्त्रालय	– सदस्य
(घ) सहसचिव, भूमि व्यवस्था, सहकारी तथा गरिबी निवारण मन्त्रालय	– सदस्य
(ङ) सहसचिव, संघीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय	– सदस्य
(च) महानिर्देशक, शहरी विकास तथा भवन निर्माण विभाग	– सदस्य
(छ) महानिर्देशक, स्थानीय पूर्वाधार विभाग	– सदस्य
(ज) सचिव, शहरी विकास विषय हेर्ने प्रदेश मन्त्रालय, सात जना	– सदस्य
(झ) कार्यकारी निर्देशक, नगर विकास कोष	– सदस्य
(ञ) मान्यता प्राप्त शैक्षिक संस्थाबाट स्नातकोपाधि प्राप्त गरी शहरी विकासको क्षेत्रमा कम्तीमा पाँच वर्षको अनुभव प्राप्त गरेका व्यक्तिहरू मध्येबाट मन्त्रालयबाट मनोनित कम्तीमा एक जना महिला सहित बढीमा तीन जना	– सदस्य
(ट) सहसचिव, शहरी विकास मन्त्रालय (शहरी विकास महाशाखा)	–सदस्य सचिव

आवश्यकता अनुसार सरोकारवाला निकाय/ विषय विज्ञ आमन्त्रण गर्न सकिने।

नोट: खण्ड (ज) को हकमा सदस्यहरूको अवधि कम्तीमा दुई वर्षको हुनेछ।